

## Az 1830–31. évi lengyel felkelés menekültjei Erdélyben\*

**A** novemberi lengyel felkelés hanyatlása idején, illetve annak bukása után, 1831-ben több ezer lengyel menekült érkezett Erdélybe. Itt-tartózkodásuk, tevékenységük egyes kérdéseit több tanulmány érintette már,<sup>1</sup> a lengyel menekültek erdélyi sorsa mégis, egészében tisztázatlan maradt. E kérdéshez szeretne csorok írója néhány új adattal és értékelő megállapítással hozzájárulni.

Ismeretes, hogy az 1830–31. évek a forradalmi mozgalmak esztendei voltak, s ezek hullámai jóformán egész Európát érintették. Bizonyosságául annak, hogy a Szent Szövetség önkényuralmi rendszere homokra épült, és alapjait a forradalom árja napok alatt képes megingatni, a júliusi forradalom elseperte X. Károly abszolutizmusát Franciaországban. Alig egy hónap múlva Belgiumban került sor fegyveres felkelésre, amely az ország függetlenségének kivívására és az alkotmányos monarchia megteremtésére vezetett. Még az év szeptemberében egy sor német államban robbantak ki harcok, a következő év februárjában pedig Itáliában.

Nyugat-Európában még javában zajlottak a küzdelmek, mikor 1830. november 29-én a varsói Belvedere, a cári helytartó székhelye megrohanásával kitört a lengyel nemzeti felkelés az idegen uralom ellen. A „novemberi felkelés” 1831 elejére komoly katonai sikereket ért el, s ezzel az európai hatalmaknak, köztük a Habsburg Birodalomnak is, számolniok kellett. A francia és belga események polgári liberális tartalmuknál fogva voltak fenyegetők a Habsburg Birodalomra, a Kongresszusi Királyságban (a cári Lengyelországban) kitört felkelés viszont arra figyelmeztette a bécsi kormányzatot, hogy a függetlenségért folyó fegyveres harc már közvetlen közélről fenyeget. Hamarosan bebizonyosodott, hogy a hosszú ideje felhalmozódott gyúanyag robbanással fenyeget a Habsburg Birodalom területén is.

Ausztria kormánya kezdetben kárörömmel vegyes félelemmel fogadta a „novemberi felkelés” hírért, melyet először a krakkói osztrák megbízott közölt a bécsi udvarral. Metternich kancellár 1830. december 5-i, a császárhoz szóló jelentésében utalt

\* A tanulmány első változata román nyelven jelent meg *Prizonieri și refugiați ai răscolai poloneze din 1830–1831 în Transilvania* címen (In: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historica*, 1966. Fasc. I. 69–89.), majd rövidített lengyel nyelvű formája: *Zolnierze powstania listopadowego w Siedmiogrodzie*. (In: *Z dziejów polsko-węgierskich stosunków historycznych i literackich*. Red. István Csapláros i Andrzej Sieroszewski. Warszawa, 1979. 137–147.) Magyarul most jelenik meg először, átdolgozott és bővített változatban.

1 *Kovács Endre*: A lengyel kérdés a reformkori Magyarországon. Bp. 1959.; *Trócsányi Zsolt*: A nagyenyedi kollégium történetéhez (1831–1841). Bp. 1957.; *T. Bălan*: Emigranții poloni în Bucovina și Moldova în secolul al XIX-lea. Cernăuți, é. n.; *C. Göllner*: Conspirația emigrantului polon Adolf David (1834). *Revista istorica* 23 (1937) 235–249.; stb.

már arra, hogy amennyiben megerősítik a lengyel felkelés hírért, ami bizonyára jelentős orosz csapatmozdulatokat fog maga után vonni, erősítéseket kell küldeni Galíciába.<sup>2</sup> Metternich Ferdinand Trauttmansdorf berlini osztrák megbízott útján december 15-én lépéseket tett az osztrák és porosz udvar intézkedéseinek összehangolására a varsói felkeléssel kapcsolatban. Annál is inkább, mert annak vezetőjét, Józef Chłopcicki „diktátor”-t, úgymond, régóta „veszedelmes pártvezér”-nek tartotta. Közölte egyben, hogy Ausztriának a lengyel határvidéken 50 000 katonája van, és hogy Galícia lakossága körében semmi mozgolódás nem észlelhető. A bécsi udvar számos katonai és rendőri utasítást küldött a „legveszélyeztetettebb terület”, a Kongresszusi Királyság tőzsomszédságában fekvő Galícia (hivatalosan Galícia és Lodomeria Tartomány) hatóságainak.<sup>3</sup> A kancellár tudta, hogy ennek lengyel lakossága érzékenyen reagált a felkelésre s tartott a „népszenvédély” kirobbanásától. A galíciái osztrák haderő megerősítésére többek között erdélyi seregredeket is küldtek.<sup>4</sup> A későbbiek során Metternich több esetben is elégtétellel állapította meg, hogy Galíciában csend uralkodik.<sup>5</sup> Felkelés jelei valóban nem mutatkoztak a Habsburg Birodalom ezen tartományában. A lemergi városi tanács megbízottai egyenesen felkeresték August Lovkovitz galíciái osztrák kormányzót és a lakosság császár iránti hűségéről biztosították.<sup>6</sup>

A külszín nyugalma mögött azonban az osztrák hatóságok komolyan aggódtak a felkelésnek Galíciára való áttérjedése miatt, és az itteni lengyelek szimpatizáltak a varsói felkeléssel. A galíciái lengyelek ugyanis szabadságuk visszaszerzését remélték a felkeléstől és tekintetüket Varsó felé fordították.<sup>7</sup>

Ezen aggályok sokrétűen tükröződnek az erdélyi levéltári forrásokban. A galíciái határt szigorúan őrizték és intézkedések történtek a cári Lengyelországba, sőt a krakkói szabad városba való fegyver- és ló kivitel betiltására.<sup>8</sup> Az *Erdélyi Híradó* 1831. február 19-i száma már a galíciái nyugtalanság és felkelés iránti szimpátia jeleit is tudtul adja. Galíciában „az üres, forró vérű hánykodó beszédek, a lengyel tanulóknak szokatlan tolongása a Journálok olvasásánál” tapasztalhatók — írja a lap. A katonaság a raktárak őrségét megduplázta, 14 lengyel ifjút Lembergbe kísérték. A lap azt írja, hogy a galíciái polgárok „határtalan hívséggel” viseltetnek a császár iránt, „s csupán a falusi tanulókra szükség valamennyire ügyelni.”<sup>9</sup> Valójában ekkor már javában folyt

2 Mémoires, documents et écrits divers laissés par le prince Metternich. V. Paris, 1882. 70. (= Metternich: i. m.)

3 Metternich: i. m. V. 72.

4 G[eorge] B[arițiu]: Istori'a regimentului alu II. romaniescu granitariu transilvanu. Brașov, 1874. 31.; *Csetri Elek*: Iratok az erdélyi parasztság 1831. évi mozgalmainak kérdéséhez. Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historica, 1962. Fasc. 1. 65., 82.

5 Metternich: i. m. V. 74., 75., 78., 80–81.

6 Siebenbürger Bothe, 1831. jan. 22.

7 Metternich: i. m. V. 204–205.; *Divéky Adorján*: A lengyelek és Ausztria. Bp. 1916. 8.

8 Állami Levéltár. Kolozsvár. (= ÁllLvtKv). Udvarhely szék levéltára (= UdvhsvLvt). Elnöki Iktató. 22, 36/1831.; ÁllLvtKv. Torda Vármegye Levéltára (= TordaVmLvt). Elnöki Iktató. 48/1831.; ÁllLvtKv. Aranyos szék Levéltára (= AranyossvLvt). Elnöki iratok. 28/1831. Állami Levéltár. Brassó. Apáca-Krizba–Vledény–Barcaújfalu uradalom Levéltára. 21/1831.; Állami Levéltár. Marosvásárhely. Maros szék Lvt. (= MarossvLvt). Elnöki iratok. 9, 10/1831.

9 Erdélyi Híradó, 1831. febr. 19.

a galíciai fiatalok átszökése a határon az orosz-lengyelországi felkelők oldalára. Nem volt ritka az olyan eset sem, hogy az osztrák ezredek tisztjei közül egyesek kiléptek a szolgálatból, és felajánlották kardjukat a lengyel felkelőknek.<sup>10</sup>

Galícia és Lodoméria kormányzójának három 1831. évi ediktuma is fennmaradt levéltárainkban, amelyek Lengyelországba történt szökéssel gyanúsított személyek után nyomoznak. Az elsőhöz mellékelte listán (5852. sz.) 414, a következőn (8021. sz.) 55, a harmadikon pedig (11.276. sz.) 38 személy szerepel, akiknek kinyomozását, letartóztatását és Lembergbe küldését rendeli el az érdekelt kormányzó, majd annak nyomán az Erdélyi Gubernium.<sup>11</sup> Később olyan felsőbb rendelet érkezett, hogy akik „a pártos Lengyelországba Galíciából kimentek volna — edictaliter citáltatván — szabadságokba fog állani a Birodalom akármely részeiben megtelepedni, csakhogy magokat jelentsék az illető iurisdictionio előtt.”<sup>12</sup>

A rendőrállam szellemében fogant intézkedések azonban csak részben tükrözték Bécsnek a lengyel felkelés iránti politikáját, hiszen külső megnyilvánulásaiban számolnia kellett a Birodalomban nagy tömegben élő lengyelek, a bel- és külföldi liberális elemek érzelmeivel is.

Az 1830–31. évi forradalmi események, de különösen a varsói felkelés széles körű visszhangra találtak Délkelet-Európa népei — magyarok, csehek, románok — körében is, melyeket szintén a nemzeti és társadalmi elnyomás sújtott. Hatásuk Erdélyben sem maradt el, csakhogy e kis tartomány területén sajátos helyzet alakult ki. Itt két olyan erő is létezett, amelytől az osztrák önkényuralomnak tartania kellett: egyrészt a liberális eszmékkel fellépő magyar reformer nemesség függetlenségi mozgalma, másrészt a főleg román nemzetiségű úrbéres parasztság antifeudális harca. A nemzetközi események alkalmat adtak Erdélyben a különböző társadalmi erők szabadabb kibontakozására, vágyaik erőteljesebb kifejezésére. A függő parasztság a — szemében tisztára nemesi jellegű — lengyel felkelés leverése és a cári csapatok győzelme esetén az úrbéri viszonyok megszüntetésében és a jobbágyfelszabadításban reménykedett, s az ortodox propaganda miatt is a cártól várt segítséget. A társadalmilag szabad erdélyi birtokos osztály közvetlenül érezte vállain a Szent Szövetség építményének súlyát s a Habsburg Birodalom keretein belül éppúgy nem mondhatta magát politikailag szabadnak, mint ahogyan a lengyel nép sem volt szabad a felkelés színterévé vált Kongresszusi Királyságban.

Az erdélyi birtokos osztály lelkiállapotát legtalálébban Újfalvy Sándor, a kiváló emlékiró fogalmazta meg, mikor azt írta, hogy a nemesség a lengyel felkelés iránti rokonszenvében „ideális forradalmát élte át s midőn az időszakai sajtó lábrakapásával az országos és megyei élet tevékenységre vergődött, a költő, a politikus, a szelíd táblabíró egyformán elégtelenség voltak, mert keblökben egy elérhetetlennek tetsző

10 *Lukinich Imre: Az 1830. évi varsói forradalom és a magyar közvélemény. Budapesti Szemle, 1931. 638. szám 57.; Kovács E.: i. m. 82–84., 139.*

11 *UdvhszLvt. Eln. ir. 143, 288/1831.; AranyosszLvt. Eln. lkt. 231, 298, 377/1831.; ÁllLvtKv. Kolozs vármegye Levéltára (= KolozsVmLvt.) Eln. lkt. 266/1831.; TordaVmLvt. Eln. ir. 564/1831.; Erdélyi Híradó, 1831. febr. 12.*

12 *UdvhszLvt. Eln. ir. 141, 143/1831.*

vágy élt: a függetlenség vágya.”<sup>13</sup> Az erdélyi családi levéltárakban sok, a lengyel felkelésre vonatkozó anyag (levél, vers, felhívások másolatai stb.) érzékelteti a baráti nép függetlenségi harca iránti érdeklődést.

A novemberi felkelés sikereiben az erdélyi liberális közvélemény az európai reakció bástyájára, a cári Oroszországra mért csapást, a maradiság és a despotizmus feletti győzelmet üdvözölte; vereségében és bukásában, a lengyel népre zúduló szenvedésekben pedig együttérzéssel osztozott. A lengyelek ügye szorosan összekapcsolódott más népek szabadságtörekvéseivel és a kortársak java része e szélesebb látószögből vizsgálta a kérdést. Az alábbiakban a rokonszenv jelentkezésének csak egy-két vonását villantjuk fel, s utalunk az erdélyi reformerek, művelődési életünk reprezentánsai: írók-értelmiségiek baráti megnyilatkozásaira. Látni fogjuk, hogy ezzel szoros összefüggésben van tulajdonképpeni tárgyunk, a novemberi felkelés menekülteinek erdélyi jelenléte.

A születő erdélyi reformmozgalom irányadó politikusa, Wesselényi Miklós szemében a lengyel felkelés csapást jelentett a zsarnoki abszolutizmus rendszerére, annak legerősebb bástyájára, Oroszországra, ugyanakkor a felkelés az önálló nemzeti lét, a függetlenségi küzdelem egyetemes ügyének és diadalának minősült. Szatmár vármegye közgyűlésén 1831. június 13-án tartott nagy hatású beszédében Wesselényi oda-dörögte az abszolutista hatalmaknak: „Hét hónapja annak, hogy egy szinte szomszéd országba fegyver zörgés lepte meg füleinket. Ágyú dörgések ropogásai harsogtatták azon örök, de gyakran el nem értett igazságot, hogy önkény nemzetek jussait darab időre letiporva bilincsbe tarthatja, de el nem törölheti,” s, hogy „nemzetek ellen zsoldos nép s erkölcsi erő ellen fizikai erő nem diadalmaskodhatik”.<sup>14</sup> A közéletben kiemelkedő szerepet betöltő irodalom és sajtó baráti gesztusaival hol nyíltabban, hol burkoltabb formában állott a lengyel ügy mellé, attól függően, hogy a bécsi sajtóellenőrzés miként működött.

Kölcsey Ferenc, az Erdélyi Nagyfejedelemséggel határos Szatmár megye szülötte és az országos politikai és irodalmi élet kiemelkedő személyisége *A lengyelek ügyében* tartott országgyűlési beszédében a felkelés vérbe fojtásáról így szólt: az „... egész világ láttára verék le a nemzetet, mely velünk együtt a kereszténység védőfalának századokig méltán nevezteték; mely nélkül Bécsnek tornyai most romban feküdnének...”<sup>15</sup>

De baráti hangon nyilatkozott sok magyarországi és erdélyi író társa, elvbarátja is. Bölöni Farkas Sándor, az *Utazás Észak-Amerikában* későbbi szerzője, az erdélyi polgári radikalizmus úttörője, aki valóban „minden demokratiai elvet” terjesztett, a novemberi felkelés friss benyomása alatt, 1830. december 5-én Párizsból a szabadság gondolat térhódítását üdvözölte: „Franciaország a szabadság principiumaival colonizál. Már sok leányai vannak, s közelebb Belgiumot és Lengyelországot colonizálta a Szabadság által.”<sup>16</sup>

13 *Mezőkövesdi Újfalvy Sándor* emlékiratai. Sajtó alá rend. és kiegészítésekkel közread. Gyalui Farkas. Kolozsvár, 1941. 333.; *Kovács E.*: i. m. 87.

14 *Kovács E.*: i. m. 94.; *Trócsányi Zsolt*: Wesselényi Miklós. Bp. 1965. 108.

15 *Kölcsey Ferenc*: Összes művei. II. Bp. 1960. 102–103.

16 *Bölöni Farkas Sándor*: Nyugat-európai utazás. Kiad. Jancsó Elemér. Kolozsvár, 1943. 69.

Szilágyi Ferenc kolozsvári „historiai zsebkönyv”-nek, a két kiadást megért *Klio*-nak terjedelemben és tartalmában legszámottevőbb tanulmánya: *Lengyelország háromszori felosztása és végromlása*. Több, mint másfélszáz oldalas és „Lengyelország metszett földabroszával” van ellátva. Álláspontjára jellemző, hogy a novemberi felkelést a korszak legnépszerűbb eseményeként értékeli: „Sok változásnak, sok csodálatos viszontagságnak volt már tanúja időkorunk, több nevezetes és tágas körbe kiható történetet ért, de talán egyet sem látott, mely oly közönséges figyelmet, oly szélesen kiáradó részvételt okozott volna, mint Lengyelország közelebbi tusakodása a létért és szabadságért!”<sup>17</sup> A tanulmány befejező akkordja és végső kicsengése pedig ez: „mindent elvesztettek a lengyelek, csak a becsületet nem: s bár le vagynak tiporva, kitörölve a népek sorából, de a történetek nagy könyvében él emlékezetek, példájok, dicőségök!”<sup>18</sup>

Kovács Samu beszéli el visszaemlékezéseiben, hogy Désen a „lengyelek iránti rokonszenv nemcsak élénk érdekltséget költött fel, hanem tüntetőleg viselték a nagy vezérről nevezett Klopiczki lengyel sapkát.”<sup>19</sup>

Wass Pál, az erdélyi plebejus naplóíró 1831-ben bécsi versikét idéz, amelyben a készülő „európai bál”-ban a lengyelek szolgáltatók a dicsőséget, s megjegyzi, hogy a verssor „a lengyelek a muszka ellen való nagy vitézségeket” jelképezi.<sup>20</sup>

Tovább folytatva kalászatunkat az irodalom és sajtó terén, idéznünk kell a kolozsvári *Nemzeti Társalkodó* 1833. évi rokonszenv-megnyilvánulását is. Címe: *Két rajzolat a' Lengyel szabadsági időszakból s mindkettőnek tárgya az, hogy miként siettek hazai ifjak a lengyel szabadságharc fegyveres támogatására.*<sup>21</sup>

Hajós János visszaemlékezései is igen becses adatokat tartalmaznak a kolozsvári diákság korabeli lengyelbarát hangulatának megvilágítására. Hajós elmondja, hogy a görög szabadságharc, a júliusi forradalom és különösen a lengyel szabadságharc rendkívül népszerűek voltak a diákság előtt; „alig lehet képzelni nagyvilági mozgalmat — írja a kortárs Hajós — mely rokonszenvesebb érzelmeket ébresztett volna hazánkban. És kivált a hazai ifjúság sóvár figyelemmel és a szerencsés siker buzgó óhajtsával kísérte a hazafi törekvések egyes jeleneteit.” A lengyel négyszögű sapka — a Chłopiczki-sapka — viselete általános divat volt a diákok körében, a lengyel szabadságharcos indulókat nem ismerni a legnagyobb szégyennek számított.<sup>22</sup>

A birtokosság liberális része úgy tekintette a lengyel szabadságmozgalmat, mint az eszmélkedő Európa „égi jelentését”. Hasonló indítékok szülhették azt a tizenkét szakaszos versikét, amelynek egyik strófájában ez áll:

17 Klio. Historiai zsebkönyv. I. esztendő. Kiad. Szilágyi Ferenc. Kolozsvár, 1832. 129.

18 I. m. 290.

19 Kovács Samu: Visszaemlékezések. 1830–1850. Ds, 1887. 8.

20 Wass Pál: Fegyver alatt. Sajtó alá rend., a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta Csetri Elek. Bukarest, 1968. 216. Íme az említett versike kezdő sorai:

„Grosser Ball wird in Europa gegeben,  
Der Rheinische Bund giebt dazu den Saal,  
Die Pohlen den Ruhm...”

21 Nemzeti Társalkodó, 1833. márc. 11. 175–176.

22 Antal Árpád: Szentiváni Mihály. Bukarest, 1958. 16.; Hajós János: A kolozsvári unitárius kollégiumbeli olvasó társaság irodalmi mozgalmi. Keresztény Magvető, 1893. 26–27.

„Ditső fejér Fenix! ki szent hamvaiból  
 Ujjulva-szépülve s ifjan ébredett fel,  
 A kábult Európa tsoport zavarjiból  
 Mint égi jelentést tégedet úgy tisztel.”

Kézíratos másolatban terjesztették Jermolov generális 1831. február 1-ji felhívását az orosz katonákhoz, hogy rázzák le a despotizmust, a rabszolgaságot és az elnyomás jármát, ne legyenek továbbra is a szabadság elfojtói, gyülekezzenek a Volga mellett, keljenek hadba és vívják ki az alkotmányos államrendet. Ugyancsak másolatban maradt fenn *Generalis Skrzynecki Proclamatioja a Lithvanusokhoz* 1831. május 1-ről. A lengyelek iránti szimpátia jeleként megmaradt Zemplén vármegye állásfoglalásának szövege, amelyet a párizsi *Journal des débats* 1831. július 24-i száma is leközzölt. Családi levéltárainkban több hasonló lengyelbarát megnyilatkozás szövege található.<sup>23</sup>

Az akkor éppen Kolozsváron diákoskodó George Bariț, a későbbi román reformer is megemlékezik arról, hogy „a magyar ifjúság sebtében az 1830. november 29-én fellázadt Orosz-Lengyelország segítségére sietett.”<sup>24</sup> Az ifjúság lengyelbarát mozgalmainak központjáról, Nagyenyedről később még megemlékezünk. Itt egyelőre a nagyenyedi kollégium vezető tanáregyéniségéről, Szász Károlyról kell szólnunk.

A jogprofesszor Szász Károly, az erdélyi reformmozgalom egyik vezéregyénisége ellen Nagyenyeden benyújtott vádpontok egyike éppen lengyelbarátságát támadta.<sup>25</sup> Az olvasótábornak a világpolitikai események iránti érdeklődését a kolozsvári Erdélyi Híradó szerkesztői éppen az 1831. év „egybefüggő átnézésével kívánják becsüsíteni”. A nemzetközi események összefüggő megíratására Szász Károly vállalkozott és ő állította össze az *1831<sup>k</sup> esztendő történeteit*. Álláspontját mutatja, hogy a kétszáz oldalas munka felét az 1830–31. évi lengyel felkelés eseményeinek szenteli. Az év eseményeiről szólva kinyilatkoztatja, hogy „ki lenne képes ezeknek sorát másutt kezdeni mint Lengyelországban?” s végig „korunk nagy drámájának első jelenése, a lengyel revolutio” iránti szimpátia vezeti tollát.<sup>26</sup>

Szász Károly munkája megemlékezik az 1830–31. évi felkelésnek arról az epizódjáról, amelynek következményeként lengyel hadifoglyok kerültek Erdély földjére. A könyv leírja Józef Dwernicki tábornok győztes csatáit, majd rátér „szerencsétlen végső próbájá”-ra. A lengyel generális a felkelés kiterjesztésére és a cári csapatok nyugtalanítására Zamość alól, a Bugon átkelve 6000 főnyi seregével Volhínia területére lépett, s megindult Podólia felé. Mikor Huielce Vilkinél szembekerült Rüdigerrel, a cári tábornok, „a neutralitásnak nyilvános megsértésével egy csapatot az ausztriai földre által küldött”, s onnan támadta meg a lengyeleket. Reménytelen helyzetében Dwernicki csapataival átlépte a galíciai határt és kapitulált az osztrákok előtt. Ő „maga Magyarországon által Steyerbe, Felső-Ausztriába, tisztjei Morvába, katonái

23 ÁllLvtKv. Erdélyi Múzeum-Egyesület Levéltára (= EMELvt). Jósika cs. hitbizományi Levéltára (= JósikaHtBLvt). *Gr. Teleki Ferenc*: A lengyelekhez. Hasonló anyagok maradtak fenn az EMELvt Csekegyűjteményében és az Iktári Bethlen cs. levéltárában.

24 *Georgie Barițiu*. Parti alese din Istori'a Transilvaniei. I. Sibiu, 1889. 578.

25 *Kiss Géza–Turnovszky Sándor*: Szász Károly. Bukarest, 1953. 12.

26 *Szemeriai Szász Károly*: 1831<sup>k</sup> esztendő történetei. Kolozsvár, 1832. 13.

közül azok, kik a nem mód nélkül szoros vigyázat mellett is haza nem szöktek, Erdélybe kíséződtek mint hadi foglyok...”<sup>27</sup>

Dwernicki volhíniai hadjárata már eddig is komoly gondot okozott az osztrák kormánynak, mert az határai mentén zajlott le és jelentős katonai erőit vonta el. Miután Dwernicki átlépte az osztrák határt, Bécs gondjai még fokozódtak. Ausztria ugyanis nem őrizhette meg homályos politikai álláspontját a lengyel kérdésben, hanem színt kellett vallania a cári kormány előtt. A nyílt színvallás Dwernicki hadtestének kiadatásával lett volna egyértelmű. Egy 1831. február 9-i osztrák miniszteri rendelet ugyanis kimondta, hogy az osztrák területen menedéket kereső lengyel felkelőket ki kell szolgáltatni Oroszországnak, de Dwernicki katonáinak kiadatására mégsem került sor. Stutterheim tábornok, a galíciai osztrák főhadparancsnok a lengyel hadtest átjöveteleéről értesülve, azt az utasítást küldte Fackh ezredesnek, hogy Dwernicki hadtestét ne adja ki Oroszországnak, hanem további intézkedésig tartsa vissza. Stutterheim azzal vette rá Dwernickit a fegyverletételre, hogy Ausztria nem adja ki katonáit a cárnak. Szükség esetére ugyanakkor osztrák csapatokat vont össze Tarnopol mellé. Így Dwernicki kiadta hadtestének a parancsot a fegyverletételre. Az osztrák főparancsnok engedékenységének oka az volt, hogy — nem lévén megfelelő ereje egy esetleges galíciai lengyel felkelés leverésére — tartott a galíciai lengyelektől. Dwernicki katonái tehát osztrák fogságba kerültek, hadi eszközeiket (fegyverzetüket, felszerelésüket és lovaikat) pedig megkapta Oroszország.<sup>28</sup>

A galíciai osztrák főparancsnok Metternich által is jóváhagyott döntését mind Oroszország, mind Anglia és Franciaország egyaránt elégedetlenül fogadták. Oroszország az egész hadtest kiadatását kérte Ausztriától, s csak később, Metternich pétervári intervenciójára állt el kérésétől. Anglia és Franciaország közvéleménye előbb beavatkozást követelt a lengyelek mellett,<sup>29</sup> kormányaik azonban erről hallani sem akartak. Most Dwernicki lefegyverzése osztrák részről alkalmas pillanatnak kínálkozott számukra a diplomáciai beavatkozásra. A cselekvés részeként Talleyrand, londoni francia nagykövet jelentette Párizsba, hogy a Galiciában történteket az angol kormány úgy értékeli, mint az emberi jogok megsértését („violation du droit des gens”).<sup>30</sup> Ilyen körülmények között Anglia és Franciaország kormánya tiltakozott Metternichnél Dwernicki hadtestének lefegyverzése miatt. Metternich világosan látta, hogy a két nyugati kormány saját közvéleménye megnyugtatására mutat szimpátiát a lengyelek iránt. Azért válaszában kifejezte, hogy a visszaszolgáltató fegyverzet I. Miklóst mint lengyel királyt és nem alattvalóit, a lázadó lengyeleket illeti meg; a lengyelek csak hálások lehetnek Metternichnek, hogy a cárnak csak fegyvereiket adta át és nem magát az osztrák területre lépett emberállományt, a lengyel tisztikart és legénységet. Ezzel Anglia és Franciaország diplomáciai beavatkozása lényegében véget is ért.<sup>31</sup>

27 I. m. 63–66.

28 Kovács E.: i. m. 79–81.; Divéky A.: i. m. 8.; Siebenbürger Bothe, 1831. máj. 21.; Erdélyi Híradó, 1831. máj. 21.; *T. Bálán*: i. m. 8–9.; *Bronisław Pawłowski*: *Przejsie korpusu generała Dwernickiego do Galicyi w r. 1831*. Kwartalnik Historyczny 20 (1906) 680–684.; *Mémoires du prince Talleyrand*. Paris 1891. (= *Talleyrand*: i. m.). IV. 221.; *Metternich*: i. m. V. 96–97.; *Historia Polski*. Red. Tadeusz Manteuffel. II/II. Warszawa, 1958. 459.

29 *Talleyrand*: i. m. IV. 143., 221., 245., 303.

30 I. m. IV. 221.

31 I. h.

Ausztria gondjai azonban ezzel nem oldódtak meg; komoly fejtörést okozott, hogy mi történjék a hatalmába került lengyel hadifoglyokkal, hiszen jelenlétük könnyen gyúanyagul szolgálhatott az amúgy is mozgolódó galíciai lengyelek számára. Ezért Metternich elrendelte a beteg lengyel hadifoglyok kórházba szállítását, a tisztek elszigetelését a legénységtől és az egész fogolyállomány elszállítását Galíciából. Az intézkedés értelmében a tiszteket Morvaországba és Stájerországba internálták, a közembereket pedig erdélyi lágerekbe vezényelték; voltak azonban közöttük olyanok is, akik osztrák szolgálatba léptek. Az Erdélybe rendelt legénység az intézkedés szerint 3-400 főnyi menetoszlopokba sorolva vonult Stanislawon (Stanislaw), Kolomeán, Csernovicon és Dél-Bukovinán át osztrák katonai fedezet mellett.<sup>32</sup>

Az eredetileg mintegy 6000 főből álló Dwernicki-hadtest létszáma a tömeges szökések és megbetegedések következtében Galícia területén erősen lepadt. A forrásokból kikövetkeztetve a lengyel hadtest kb. 3000-3500 főre, azaz: közel felére csökkent. Ha ehhez hozzáadjuk az utóbb ugyancsak Galíciában kapitulált Koliska-divízió kb. ezer emberét, 4000-4500-as létszámot kapunk. Ez a szám megközelíti azt az 5000-es számot, amiről az Erdélybe irányított lengyel katonákról megemlékezve egy erdélyi kortárs beszél.<sup>33</sup> Menet közben azonban a lengyel foglyok létszáma tovább apadt, így csak egy részük érte el Erdélyt. Egy másik forrás szerint Erdélyben már csak négy, egyenként 3-400 főnyi menetoszlopban haladtak Dwernicki katonái.<sup>34</sup> A lengyel foglyok megsegítésére alakult bizottság felhívása csak 4000 Erdélybe irányított lengyelről tud.<sup>35</sup> Beszterce vidéke 1831. május 18-i átírata Dwernicki hadtestének kb. 3000 Erdélybe érkezett menekültjéről ír.<sup>36</sup> Forrásaink tehát ellentmondásosak az Erdélyt elért lengyel foglyok létszámát illetően. Megítélésünk szerint a szökések, megbetegedések és felsőbb rendeletre Bukovinában rekedtek után Erdélybe nem érkezett több 2500-3000 lengyel hadifogolynál.

T. Bálán szerint az Erdélybe irányított lengyel foglyok menetoszlopai megrekedtek Bukovinában, és el sem jutottak Erdély területére.<sup>37</sup> Az erdélyi levéltári források és emlékiratok viszont egybehangzóak arra nézve, hogy a lengyel hadifoglyok jelentős része valóban eljutott Erdélybe. Tény viszont, hogy a lengyel katonák utolsó transzportjai tényleg Bukovinában maradtak és nem érkeztek meg Erdélybe.<sup>38</sup>

32 *T. Bálán*: i. m. 9–10.; *Kovács E.*: i. m. 80–81.; Erdélyi Híradó, 1831. jún. 7. Az osztrák szolgálatba lépett lengyelek közül egy varsói születésű gr. Dumbowski nevű volt ezredes az osztrák hadseregben kapitányi rangot kapott és a Saint-Quintin ezredben szolgált több más lengyel katonával együtt. Fölfedezése után az erdélyi liberális elemek mindjárt pártfogásukba vették. Teleki Polyxéna — Ismeretlenhez. Gerend, 1834. júl. 10.; EMELvt. Toldalagi Levéltár (= ToldalagiLvt). Missiles; *Szász K.*: i. m. 65–66.

33 Toldalagi Ferenc — Szüleihez. Bécs, 1831. máj. 22. és Bécs, 1831. máj. 26. ToldalagiLvt. Missiles. Az első levélben többek között a következőket írja: „a lengyelek első transzportja Erdélyben 30-dik Mai-i érkezik meg, mely áll 500 emberből, 10 csapatba jönnek, minden csapat védelmére 180 osztrák katonára van, csak az a keserves, amint mondják, nagy a halandóság közöttük, már sok száz megholt közülük, bár a kolerát be ne hozták.”

34 *Kovács E.*: i. m. 81.

35 Kendeffy cs. Levéltára (= KendeffyLvt). Missiles.

36 MarosszLvt. 12/1831.

37 *T. Bálán*: i. m. 10–15.

38 *T. Bálán* szerint a lengyel foglyok első transzportja 1831. július 20-án érte el Bukovina határát (*T. Bálán*: i. m. 10.). Ramberg alezredes egy hónappal korábbi, 1831. június 17-én Alsógárdon kelt jelentése azonban már Nagyenyeden átvonult lengyelekről tudósít (vö. Erdélyi Református Egyházkerület



Tisztázásra vár az a kérdés is, hogy Erdély melyik részében helyezték el az ide érkezett lengyel foglyokat, másrészt pedig az: milyen útvonalon haladtak a kijelölt állomáshelyek, lágerek felé.

A források egyetértenek abban, hogy a Dwernicki-hadtest katonáit Szászföldön, azaz a szász székekben helyezték el. A helységeket közelebbről is meghatározhatjuk: Brassóban és Szebenben. Ehhez azonban hozzá kell még tennünk, hogy egy részük minden valószínűség szerint Gyulafehérváron s talán Fogarason volt táborban. Elszórta azonban maradtak beteg lengyel foglyok az egész útvonalon, ahol menetoszlopaik áthaladtak, így Besztercén, Kolozsvárott, Medgyesen stb.<sup>39</sup>

Megállapítható, hogy a fogoly-katona oszlopok a Dornavatra, Borgóprund, Tihuca és Beszterce útvonalat követték. Innen azonban már két különböző útvonalon haladtak tovább Erdély déli részei felé. Egy részük a Beszterce–Retteg–Dés–Szamosújvár–Kolozsvár–Torda–Felvinc–Nagyenyed–Tövis útvonalon át menetelt a gyulafehérvári és szebeni lágerekbe. Más részük viszont Besztercéről Tekén át Szászudvég–Bátos–Szászrégen–Nagyernye–Marosvásárhely–Medgyesfalva–Cserefalva–Czikmántor–Székelykeresztúr érintésével, Segesváron és Fogarason át jutott Brassóba.

A fogolytranszportok viszontagságos útja Tekétől délre Marosszéken át elég pontosan nyomon követhető. 1831. május 17-én az Erdélyi Gubernium értesítette Marosszék hatóságát az ide érkező lengyel foglyok június 2–6. közötti átvonulásáról és útvonaláról. A Medgyesfalvára érkező 422 lengyel foglyot k. u. k. katonaság kísérte, soraiban egy tiszttel, két káplárral és 31 közemberrel. Kenyérrel való ellátásukról a marosvásárhelyi „katonai sütőházból” gondoskodtak.<sup>40</sup> A Beszterce vidéki biztos a következő napon datálta átíratát, melyben arról értesítette Marosszék magisztrátusát, hogy az első, 455 emberből álló lengyel fogolytranszport május 30-án érkezik Szászudvégre, a következő 492 katonából álló csoport pedig június 2-án Bátosra. Kérte egyben, hogy a szék vezetősége gondoskodjék élelmezésükről.<sup>41</sup> Az ugyancsak Besztercén július 1-jén keltezett átírat arról értesítette Marosszék hatóságát, hogy Szászrégenből 116 főnyi lengyel fogolycsoport érkezik oda, egy tisztből, 2 káplárból, egy dobosból és 15 közemberből álló hadi kísérettel; a csoport július 4-én lesz Nagyernyén. másnap pedig Cserefalván. A következő transzportot július 17-ére várták Nagyernyére, onnan 18-án Cserefalvára. Egnapi pihenő után július 20-án Czikmántorra kellett jutniuk.<sup>42</sup>

Levéltára. Kolozsvár. Főkonzisztórium Lvt. [= RefFőkonzLvt] 283/1831.). Más forrásból tudjuk, hogy ez már a lengyeleknek harmadik Nagyenyeden átvonult transzportja volt. *Szabó György* leírása az 1831. évi lengyel felkelésről és a magyarországi parasztfelkelésről (EMELvt. Törzsgyűjtemény.). E szerint tehát a lengyel foglyok jelentős része június elején átléphette Erdély határát, mindenesetre 1831. június 8-a előtt. Ezen a napon kelt ugyanis Pop borgóprundi határőrségi őrnagy átírata, amely Hardegg erdélyi osztrák főhadparancsnok rendelete alapján a lengyel foglyok Bukovinából Erdélybe való belépésének eltiltásáról értesíti a bukovinai hatóságokat (vö. *T. Bálán*: i. m. 11.).

39 *Gustav Ritter Amon von Treuenfest*: Geschichte des k. k. Infanterie Regimentes nr. 50. Friedrich Wilhelm Ludwig, Grossherzog von Baden. 1762 bis 1850 zweites Siebenbürger Romanen-Grenz-Infanterie-Regiment Nr. 17. Wien, 1882. 247.; Toldalagi Ferenc — Szüleihöz. Bécs, 1831. máj. 22. Toldalagi Lvt. Missiles.; Brassói magisztratus — Kendeffy Ádámhoz. Brassó, 1831. júl. 30. Uo.; Mylius János — Kendeffy Ádámhoz. Brassó, 1831. jún. 13. Uo.; *Kovács E.*: i. m. 82.

40 MarosszLvt. 11/1831.

41 Uo. 12/1831.

42 Uo. 1. sz. Melléklet.

A marosszéki magisztrátus július 4-én értesítette a maroskáli és szovátai járási hatóságot a foglyok érkezéséről.<sup>43</sup> Ismeretes az Erdélyi Gubernium május 20-i átírata Marosszékhez mely a foglyok hűselltatásának biztosítására utasította azt.<sup>44</sup> A Gubernium június 21-én ismét Marosszékhez fordult, hogy a lengyel fogolytranszportok ellátásáról gondoskodják. Az élelmezendő transzport 114 fogolyból állott, a kísérőszemélyzet pedig egy tisztból és 40 közemberből; ezeknek július 4-ére Nagyernyére, július 5-ére Csókfalvára kellett érkezniök s egy napi pihenő után július 7-én érkeztek volna meg Czikmántorra.<sup>45</sup> Az utolsó, 187 főből álló fogolytranszport Tihuca felől történő érkezéséről Beszterce vidék 1831. július 22-én értesítette Marosszék tisztségét. A Brassó felé tartó csoportot egy tiszt, 4 káplár és 36 közember kísérte. Érkezésük augusztus 7-re volt várható Nagyernyére, 8-ára Csókfalvára, ahonnan egy napi pihenő után tovább kellett indulniök és 10-én megérkezniök Czikmántorra.<sup>46</sup>

Azt, hogy a foglyok valóban az említett útvonalon haladtak, az átvonuló lengyeleket igazgató hatósági rendelkezések, betegellátási intézkedések és a foglyokat kísérő rokonszenvtüntetések és segélymozgalmak igazolják.

Mihelyt a lengyelek transzportjai átlépték a határt, Erdély földjén mindenütt a meleg rokonszenv jeleivel találkoztak a lakosság részéről, éppúgy, mint az Galíciában és Bukovinában is történt.<sup>47</sup> Az elgyötört, harcokban, menetelésekben, fogságban sokat szenvedett, nyomorúságos helyzetben lévő, Erdélyen átvonuló lengyeleket a lakosság minden lehető módon támogatta, élelmiszerral, ruházattal, dohánnyal látta el és elszállásolásra házába fogadta őket, a sebesülteket gyámolította-ápolta és jelentős pénzüsszegekkel ajándékozta meg. Míg a nép egyszerű fiai pusztán emberbaráti érzésből siettek a Dwernicki-hadtest fogságba esett katonáinak segítségére, az öntudatosabb elemek erkölcsi kötelességüknek tartották, hogy messzemenően programszerűen támogassák azokat a lengyel katonákat, akik nemzeti szabadságukért fegyvert fogtak és vérüket hullatták. Azt, hogy az erdélyi földre lépő lengyel katonák nem egy esetben humanitárius szempontokon túlmenő támogatásban részesültek, bizonyítják azok az esetek, amikor a lengyelek fogadtatása rokonszenvtüntetéssé változott, sőt a lakosság és a foglyokat kísérő osztrák katonaság közötti összeütközésre vezetett. Nyilvánvaló, hogy ilyen esetekben a lengyelek iránti szimpátia-manifesztációknak Bécs-ellenes élük is volt.

Kovács Samu visszaemlékezései szerint az erdélyi Belső-Szolnok vármegyébe és székvárosába, Désre először tisztek érkeztek. „A hontalaná lett lengyelek s főleg tisztek nagyobb része Erdély felé siettek, itt remélvén biztos menhelyet. A szerencsétlen menekülők nem is csatlakoztak, s jelesen, hogy Belső-Szolnok megyét elérhették, könnyebben kezdték lélekezni” — írja. Megyei birtokosok és tehető dési polgárok „megelőző fogadtatás”-ban részesítették őket, vendégszerető házaikba fogadták és fuvarral szállították őket, ajánlóleveleket készítettek részükre. A tiszteket

43 Uo. 2. sz. Melléklet.

44 MaroszL.vt. 13/1831.

45 Uo. 15/1831.

46 Uo. 16/1831.

47 *T. Bálán*: i. m. 11–15.; *Kovács S.*: i. m. 8–9.; *Szádeczky Lajos*: Az 1830–31-iki lengyel forradalom s a magyar nemzet és országgyűlés. Pesti Napló, 1882. dec. 1.

rövidesen a legénység fogolytranszportjai követték; „alig telt egy néhány hét — folytatja Kovács Samu —, a már mozgósított határőrvidék egy osztálya kísért egy csapat lengyel katonát Désen át a lakosság tüntetése közepette. A szerencsétleneknek egyik kenyeret, másik szalonnát s többen dohányt és gyümölcsöt nyújtottak.”<sup>48</sup>

A „Dwernicki-corporus” Erdély déli részeibe vonuló foglyainak fogadtatása azonban Nagyenyeden volt a legmelegebb, ahol a diákság és a katonaság között összetűzés is történt. Azért érdemes részletesebben foglalkozni az Enyeden történetekkel.

Enyeden több csoport lengyel fogoly vonult át. Mindjárt „az első csapatot musikával kísérte az ifjúság”, s bőségesen megvendégelte őket. A második transzport, úgy látszik, bonyodalmak nélkül vonult át. A harmadik csoport átvonulása azonban élénk tüntetésre adott alkalmat, pedig Ramberg alezredes, a lengyel fogolytranszport k. u. k. parancsnoka felkereste a kollégium rektorhelyettesét és arra kérte: hasson oda, hogy a diákok hagyják abba a lengyelek éltetését. A diákság rokonszenvtüntetését azonban nem lehetett megakadályozni, úgyhogy csaknem „verekedésre került a dolog.”<sup>49</sup> Többen az enyedi diákok közül a megengedettnél közelebb merészkedtek a menetszlophoz és beszédbe elegyedtek a foglyokkal. Az éppen oda érkező katonatiszt a Bánffy Dániel nevű diákot megragadta a mellén, s csak a hirtelen oda érkező Szász Károly jogprofesszor vette elejét a verekedésnek.<sup>50</sup>

A történetek legkimerítőbb leírását Ramberg alezredes őrizte meg gr. Hardegg Ignác tábornok, erdélyi hadparancsnokhoz intézett jelentésében. A jelentés értékét nagyban növeli, hogy közvetlenül az események után készült Alsógaldon, 1831. június 17-én. E szerint Ramberg reggel 1/2 7 óra tájban arra lett figyelmes, hogy három lengyel markotányosnő szalad el kísérőivel háza előtt és felszólítására sem állnak meg. Talán ez adta meg a jelt a diákoknak a tüntetésre. Néhány pillanat múlva Ramberg azt látta, hogy Oláhlapád irányából nagy zajjal szaladnak az emberek háza előtt. Kíváncsi lévén, hogy tulajdonképpen mi is történt, Ramberg a menetszlophoz sietett. Hét óra tájban a helyszínre érkezve, meglepetéssel állapította meg, hogy az egész menetszlopot az embertömeg alaktalanná szorította össze, és a szigorúan megszabott oszlop teljesen felbomlott. Kocsijából kiszállva megkérdezte Astel főhadnagyot, hogy miért engedi meg ezt a rendetlenséget. A főhadnagy azt válaszolta, hogy mindent megtett, ami erejéből telt, de az emberek nem hallgatnak rá.

Ebben a helyzetben az alezredes kénytelen volt a menetszlopot megállítani. Azután, olyan gyorsan, ahogy csak lehetett, végigsietett a menetszlop mentén és nyomtatékosan figyelmeztette a tömeget, hogy a menetszloptól megfelelő távolságra húzódjanak hátra. Mindez hiábavaló volt, sőt felszólítása egyenesen ellenkező hatást váltott ki. A tömeg egyre nagyobb lett, a zaj pedig egyre fenyegetőbb. Az emberekből a legindulatosabb szidalmak, csúfolódások és sértések törtek ki, a tömeg ismét a

48 Kovács S.: i. m. 10.; Ziarul grănicerului Vasile Crăciun din Nepos. Arhiva Someșeană. 1936–1937. 19. szám 238–239.

49 Trócsányi Zs.: A nagyenyedi kollégium i. m. 27.; Kovács E.: i. m. 81.; Divéky Adorján ismertetése: Bronisław Pawłowski: Przyczynki do polityki austriackiej w czasie powstania polskiego w r. 1831. Kwartalnik Historyczny 25 (1911) 197–227. Történeti Szemle 3 (1914) 149–150.; a levéltári forrásokra később még visszatérünk.

50 Szabó Gy.: i. m.

menetoszlophoz nyomult, amely — nem tudni milyen parancsra — ismét megindult. Képtelenségnek ítélve, hogy ilyen rendetlenségben vonuljanak át a városon, az alezredes másodszor is megállást parancsolt a transzportnak. Aztán csendre szólítva fel azt kiáltotta a tömeg felé, hogy felsőbb parancs értelmében nem engedheti meg a menetoszlophoz való közeledést és ha szép szóra nem hallgatnak, kénytelen lesz erőszakot alkalmazni.

Közelépése hiábavaló volt: a zendülés elharapózott („der Aufruhr nahm überhand”). A tömegből dühös fenyegetések törtek ki és Ramberg erőszakhoz folyamodott. Parancsot adott a katonáknak, hogy tüzzék fel a bajonettet és töltsék élesre a fegyvert. Ennek a fenyegető rendszabálynak sem lett meg az eredménye, mert a tömegből azt kiáltották a katonák felé, hogy ha engedelmessé válnak a parancsnak, élve nem mennek át a városon. A menetoszlopot kísérő katonák ingadozni kezdtek. Egy diák az egyik katonát ököllel úgy mellbe vágta, hogy az csaknem összeesett. Mikor Ramberg alezredes a tömeg által szorongatott egyik katonát felszólította, hogy ne tűrje tovább a vele szemben elkövetett szemtelenséget, egyik diák Ramberg személyét neveltségessé akarva tenni az alezredes parancsát követően így kiáltott fel: „Hohó! Csak ne olyan hevesen!” („Hoho! nur nicht so schnell!”). Ekkor Ramberg a köeső ellenére szükségesnek tartotta a sértő diákat a „zendülők” közül kiragadni, de mielőtt az őrségnek átadhatta volna, mintegy 30 diák kiszabadította elfogott társát. A menetoszlop közben ismét megindult, de az alezredes harmadszor is megállást parancsolt. Éppen ebben a válságos pillanatban érkezett a helyszínre Szász Károly professzor, aki csendet teremtett és a tüntetőket visszavonulásra bírta. Ramberg a történetet haladéktalanul szükségesnek tartotta gr. Hardegg altábornagy, erdélyi hadparancsnok tudomására hozni.<sup>51</sup>

Hogy mennyire aggasztónak tartották az enyedi tüntetést, mutatja, hogy a Református Főkonzisztórium négy nap múlva már dorgáló hangon utasította a kollégium vezetését a „kedvetlen történet” kivizsgálására és a vele kapcsolatban hozott rendszabályok közlésére.<sup>52</sup>

Más forrásokból is értesülünk az enyedi események egyes olyan részleteiről, amelyek Ramberg jelentésében nem szerepelnek. Az egyikből kiderül, hogy Szász Károly megjelenése előtt Péterfi és Tompa professzorok kísérelték meg a diákság lecsendesítését. De ahelyett, hogy lecsillapították volna, éppen ellenkezőleg, „dorgáló beszédjökkel, gyűlöletes személyökkel még ingerelték az ifjúságot. Az ifjúság egyszeriben elégtételt kérni szólította fel a professzorokat, s Bethlen Imre és néhány professzorok nem voltak képesek meggátolni” a fejleményeket. Ebben a válságos pillanatban érkezett meg Szász Károly. Szász professzor ismert volt lengyelszimpátiájáról, de nem volt a tömegtüntetések, támadó akciók mellett, hanem a törvényes haladás gondolatának híveként ismerték. Tisztában volt azzal, hogy a törvények milyen teret engednek a diákság politikai tevékenységének. Az enyedi összetűzésnél lecsendesítette ugyan a diákokat, de egyben megvédte az iskola tekintélyét a nagyhangú alezreddesszel szemben. Mikor Ramberg azt kiáltotta felé: Az Isten szerelmére, miért engedik kivonulni ezeket

51 Melléklet az Erdélyi Gubernium 8433/1831. rendeletéhez. RefFőkonzLvt. 283/1831.

52 RefFőkonzLvt. 184/1831. Az irathoz tartozó mellékletek sajnos hiányoznak.

a gyerekeket? („Um Gottes willen, warum lassen Sie diese Buben herausgekommen?“), Szász professzor válasza (amiből később vádpontot kovácsoltak ellene) ez volt: Ezek nem gyerekek, hanem fiatal polgárok („Diese sind keine Buben, sondern junge Bürger.“)<sup>53</sup>

A csaknem véressé vált enyedi összetűzést a katonai hatóságok azonnal jelentették az erdélyi főkormányzásoknak, amely a Református Főkonzisztóriumhoz fordult. A Gubernium átirata az Enyeden történeteket egyrészt a mérséklet határát túllépő „néhány katonatisztek” hibájául róta fel, másrészt a kollégium professzorait és előljáróit hibáztatta, hogy — bár tudtak a diákság dolgáról — senki közülük a tüntetésen jelen nem volt. A Gubernium felszólította a diákságot, hogy „a katonaság hasonló bosszantásától tartóztassa magát; mert a katonaság arra utasított, hogy semminemű bosszantást meg ne szenvedjen és jelen esetben is ennek szomorú következése lehetett volna”. A Főkonzisztórium a guberniumi átirat szellemében kötelessége teljesítésére szólította fel a kollégium előjáróságát — amint már említettük. A diákságot úgy neveljék — úgymond —, hogy „semmi őket egyenesen nem érdeklő dolgokban ne elegyedjenek, légyenek szorgalmatosak a magok tudományos és erkölcsi kimívelése iránt, a Felsőség iránt való engedelmisség, tisztelet meg adásában, s a jó rend fenntartásában másoknak is adjanak a példát”.<sup>54</sup> Lengyel foglyokat azután is vittek át a városra, de a diákság, úgy látszik, csendben maradt. Tudjuk viszont, hogy szabadították ki lengyel foglyokat. Még 1834-ben is sor került újabb lengyelbarát tüntetésre.<sup>55</sup>

A lengyel foglyok jelenléte a közegészségügy terén is komoly gondot okozott az erdélyi hatóságoknak. Különösen a kolera terjedésétől tartottak s megfelelő intézkedésekre utasították a „phisicus”-okat, (orvosokat) és a „chirurgus”-okat, (sebészeket, felcsereket). Egy héttel azután, hogy a Dwernicki-hadtest átlépte a galíciai határt s közembereit Erdélybe irányították, Josef Brukenthal provinciaális főcommissarius, Szebenben 1831. május 4-én kelt rendelete ügyükben egészségügyi intézkedéseket hozott. Elrendelte, hogy az Erdélybe érkező lengyel katonaság közt pusztító betegségek megakadályozására a hatóságok minden intézkedést tegyenek meg.<sup>56</sup> Hasonló tartalmú átiratot küldött a törvényhatóságoknak a Gubernium is (553/1831. sz.), megparancsolva, hogy a házigazdák, akik a lengyeleket beszállásolják, azok távozása után, ágyneműjüket jól mosattassák ki a „ragadó nyavalya” elkerülésére.<sup>57</sup>

Brukenthal rendelete nyomán Aranyosszék királybírája utasította Kákovits phisicust, hogy a lengyel transzportok minden stációjára menjen ki, a betegeket vizsgálja meg és a gyanúsakat válassza külön, állomáshelyéről pedig a lengyelek távozásáig ne mozduljon el. A szükséges intézkedések megtételére a királybíró személyesen is megjelent a stációkon.<sup>58</sup> A Torda vármegyéhez tartozó Szászrégenen 1831. július 16–17-én utaztak át lengyelek. Rögtön elszigetelték őket a lakosságtól, a városba nem bocsájtották be, hanem azon kívül, a katonai kórházban szállásolták el őket, ahova

53 Trócsányi Zs.: A nagyenyedi kollégium i. m. 27–28.; Szabó Gy.: i. m.

54 RefFőkonzLvt. 283/1831.

55 Trócsányi Zs.: A nagyenyedi kollégium i. m. 27.

56 TordaVmLvt. Eln. lkt. 352, 357/1831.; AranyosszLvt. Eln. ir. 206/1831.

57 TordaVmLvt. Eln. lkt. 352/1831.; AranyosszLvt. Eln. ir. 192/1831.

58 AranyosszLvt. Eln. ir. 206/1831.

két kijelölt személy vitte a számukra szükségeseket. A megye chirurgusa megvizsgálta a foglyokat, de nem talált beteget közöttük. Miután eltávoztak, az utánuk maradt portékák „megmosattak, füstöltettek és tisztítottak”.<sup>59</sup>

A sürgős egészségügyi intézkedések oka az volt, hogy Lengyelország és Galícia területén kitört a kolera. Erdély keleti részén azonban jóval azelőtt, 1831 első napjaiban felütötte fejét ez a ragályos betegség s fokozatosan kiterjedt az egész tartományra. Elharapózásának meggátlására szigorú intézkedéseket hozott a Gubernium, s a közlekedést egyik helységből a másikba erősen korlátozta.

A lengyel foglyok közt — ha nem is kizárólag a kolera miatt — sok volt a beteg. A *Siebenbürger Bothe* közölte, hogy Dwernicki Galíciába történt belépését megelőzően 17 lengyel tiszt és 30 katona már betegen lépett osztrák földre.<sup>60</sup> T. Bálán is utal Metternich intézkedésére, mely a Dwernicki-hadtest betegeinek kórházba szállítását parancsolja meg.<sup>61</sup> Az elhúzódo harcok, súlyos nélkülözések és fáradtságos menetelések miatt elgyötört lengyel katonák közt nagy volt a halandóság. Fogságba jutásuk után egy hónappal már sokan meghaltak közülük; a Galíciában dühöngő kolera is ritkította soraikat.<sup>62</sup> Erdélyben is folytatódott a menetelő lengyel foglyok megbetegedése; őket kórházba utalták. Így például, tudjuk, hogy 1832. január elején a medgyesi kórházban 15, a kolozsváriban 33, a nagyszebeniben 82, a beszterceiben pedig ismeretlen számú beteg lengyel katonát ápoltak, akik valamennyien élvezték az erdélyi lakosság segítőkészségét. A Kolozsváron lévő betegeket ellátták ruhamezővel, a szebeniek közt pedig 512 váltóforintot és még külön 50 ezüstforint és 11 1/5 krajcárt osztottak ki készpénzben, előbb pedig ismeretlen nagyságú összeget.<sup>63</sup>

Az említett összeg csupán kis töredéke volt annak az összegnek, melyet a lengyel foglyok érdekében szervezett segélyakció során gyűjtöttek Erdélyben. A gyűjtőakció élén Kendeffy Ádám és a nemesség liberális csoportjának más tagjai állottak. Egy hónap sem telt el a Dwernicki-hadtest osztrák földre lépése óta és 1831. május 21-én és 22-én Kolozsvárott megalakult *A fogoly lengyelek segedelmezésére egybe-állott Egyesület*, mely felhívással fordult az erdélyi társadalomhoz: „Egész Európa bámulva nézi a lengyel nemzetnek nemzetisége visszanyerésére fordított hősi igyekezetét, azon tiszteletreméltó nagy erkölcsi erőt, mely egy maroknyi nemzetet az északi óriás számos csapatjai által nem hágy elnyomattatni” — írják. Az alakulóülést gr. Kendeffy Ádám lakásán tartották, aki a szabadság gondolat és az erdélyi sportmozgalom elkötelezettjeként szerzett érdemeket. Az alakulóülésen elvarátaival együtt kinyilvánították: „A generalis Dverniczky vezérlése alatt Volhyniába beütött s az orosz erő által Galíciába kiszorított és Erdélybe rendelt lengyeleknek, e hazában mulatások alatt leendő felségeleztetését eszközölni kívánván ... egyesülnek.” Az „említett célnak elérhetésére” a törvényhatóságokban megfelelő férfiakat jelöltek ki, akik az illető helyen a gyűjtést

59 TordaVmlvt. Eln. ir. 469/1831.

60 Siebenbürger Bothe, 1831. máj. 21.

61 *T. Bálán*: i. m. 9.

62 Toldalagi Ferenc — Szüleihez. Bécs, 1831. máj. 30. ToldalagiLvt. Missiles.

63 Jósika János — Kendeffy Ádámhoz. Kolozsvár, 1832. jan. 2. JósikaHtbLvt. Missiles.; Kendeffy Ádám — Jósika Jánoshoz. Kolozsvár, 1832. jan. 6. Uo.; ÁllLvtKv. Beszterce város Levéltára (= BeszterceLvt). *Protocolium politico-oeconomicum*. 81, 231/1832.

szervezik és a pénzösszeget Kendeffy Ádám pénztáros kezébe szolgáltatják. Intézkedtek, hogy „az ajándékozandó naturalékat”, terményeket piaci áron adják el, az összeget pedig a pénztároshoz juttatják el; „a vásznat pedig — nyilatkozzák az egyesület alakítói — azok a megbízottak, akik távolabb vannak a lengyelektől, mint ezen egyesület, küldjék be a pénztárnak, akik pedig közelebb vannak, tegyenek jelentést a bégyüendő vászon mennyisége felől.” Feladatként megszabták: „azon városokon, hol a lengyelek fogva lesznek, helyben vagy oda közel lévő felszedőknek különösen szívökre kössék, hogy magok személyesen vizsgálják meg és nyomozzák ki, miben látnak a foglyok szükségét, s ez iránt az Egyesületet sietőleg és környüállásoson tudósítsák.” „Továbbá meghatározottat — folytatják — hogy a pénztartó és a Társaságnak egyik tagja, a jegyzőnek is jelenlétében s a helybeli nevezetesebb adakozóknak, ha így kívántatnék, közbe-jövetelével, a szükségekre teljes hatalommal erogálhassanak és a kellett rendeléseket megtehessék.” Megbízottakat kértek az erdélyi vármegyék közül Hunyad, Belső-Szolnok, Doboka, Kolozs, Torda, Küküllő, Alsó- és Felső-Fehér és Fogaras vidék élére, továbbá a partiumi megyék (Zaránd, Közép-Szolnok, Kraszna), a Szilágyság, a székely székek (Udvarhely-, Maros-, Háromszék és Gyergyó), a városok közül Kolozsvár, Brassó és Szeben élére, el nem fogadás esetén pedig helyetteseket.<sup>64</sup>

Felhívással fordultak Erdély lakosaihoz a „hosszas táborozás s kiváltképpen az utolsó visszavonulás által szomorú állapotban” lévő lengyel foglyok megsegítésére s ennek érdekében aláírási íveket bocsátottak ki megajánlás bejegyzése végett.<sup>65</sup> A bécsi udvar ellenezte a gyűjtést s legfeljebb csak arra az esetre engedélyezte, amennyiben az államkincstár által nyújtott segítség kevésnek bizonyulna. Elrendelte, hogy ebben az esetben is a gyűjtésnek a katonai hatóságok közvetítésével kell folynia.<sup>66</sup>

Az akadályok ellenére a gyűjtésnek igen szép eredménye lett. A levéltári adatok alapján ismerjük a gyűjtés egyes részeredményeit és végeredményét. Az 1. sz. kolozsvári gyűjtőíven 5099 rénes forint és 13 krajcár, a Kraszna vármegyecin pedig 791 rénes forint és 26 krajcár gyűlt egybe. A 2. sz. gyűjtőív 1831. július 17-én kelt nyugtáján 712 rénes forint és 43 krajcár, egy következő 1831. december 21-én kelt nyugtán pedig 512 váltóforint szerepel. Egy, valószínűleg 1831 nyaráról származó jegyzés („Kimutatása az Erdélyben lévő Lengyel Foglyok számára bé gyűlt Segedelem Pénz Mennyiségének”) lapján 13 tételben már 9601 rénes forint és 37 krajcár összeg szerepel. A gyűjtési felhívásra küldött brassói válaszokból úgy látszik, hogy itt is folyt a lengyel foglyok segítése. Mylius János 1831. június 13-án kelt leveléből kiderül, hogy nem indítottak ugyan el gyűjtőívet, de a lengyel foglyok Brassóba történt megérkezése után subscriptio nélkül is megsegítésüket ígérték. Brassó város magistratusa és Brassó vidék vicekirálybírája 1831. június 30-án kelt leveléből derül ki, hogy a küldött gyűjtőíveket nem köröztették, mert az ide internált lengyelek rendes fizetést kaptak s emellett a lakosságtól „a mesterség dolgozása által is, élet módját keresvén, legkisebb szükségét sem szenvednek.” Az egész segélyakciót summázza az a bejegyzés, amely a gyűjtést elindító felhívás végén található: „Ezen felszólításra

64 1831. máj. 2-i felhívás a lengyelek megsegítésére. KendeffyLvt. Vegyes iratok.

65 Uo.

66 Kovács E.: i. m. 81.; Lukinich I.: i. m. 55., 65.

gyűlt 16 000 Rft váltó-tzédula az országba, és a Lengyel haza térő foglyoknak által adattatott 1832 Januarius hónapjában Dornán, két cassariusok jelenlétében, Obester Harting által, minek utána B. Jósika Úr ő Excellentiája mindennemű fortélyokat el próbált hogy czéllyának a gyűjtemény meg ne feleljen." Megérkezett rövidesen a lengyel foglyok köszönőlevele is „asszony kézzel írva”.<sup>67</sup> A 16 000 forint összeghez hozzá kell számítanunk azt, hogy útközben a lengyel foglyokat élelemmel, ruhával és dohányval mindenütt segítette a lakosság.

Számottevő segítséget kaptak a lengyel foglyok más, közigazgatásilag nem Erdélyhez tartozó területekről is. Így például Szatmár vármegye 1831. június 13-án tartott közgyűlésén 1087 forintot gyűjtöttek össze (az eseményről Kölcsey is megemlékezik). Nagyváradon 2000 forint gyűlt össze a lengyel menekülteknek.<sup>68</sup> A lengyelek iránti segítőkészség megható mozzanatát jegyezte fel naplójában a liberális Gyulay Lajos.<sup>69</sup>

A lengyel foglyok zöme 1831 november végéig tartózkodott Erdélyben. A foglyok nagy része ugyanis — bízva a cári amnesztiában és az osztrák hatóságok rábeszélésének engedve — már 1831 vége felé megkezdte visszatérését hazájába. Az Erdélyi Gubernium már 2665. sz., 1831. november 11-én kelt és Marosszékhez intézett leiratában intézkedett a hazatérő lengyelek felől. E szerint a visszatérők három transzportban érkeznek Marosszék területére. Az első 487 lengyelből és megfelelő osztrák kísérszemélyzetből (egy kapitány és 50 közember) álló csoportot Nagykend felől várták, december 1-jén Erdőszentgyörgyre (ahol egynapi pihenő várt rájuk), majd december 3-ára Szászrégenbe kellett érkeznie. A második visszatérő csoport (összetétele 534 lengyel fogoly, míg kísérsapata 1 kapitány és 50 közlegény) tervezett menetiránya: november 27.: Nagyernye, november 28.: Szászrégen, november 30.: Nyárádtő.<sup>70</sup> Minden jel arra mutat, hogy a Dornavatra fele távozó három fogolytranszport 1113 embernek jutott az erdélyiek által gyűjtött 16 000 rénes forint. Ez a csoport azonban az Erdélybe került lengyeleknek csak mintegy fele volt, a többi továbbra is Erdélyben maradt. Más adatok szerint az eltávozottak száma nagyobb volt.<sup>71</sup>

67 „Kimutatása az Erdélyben lévő Lengyel Foglyok számára bé gyűlt Segedelem Pénz Mennyiségének.” H. és é. n. KendeffyLvt. Vegyes iratok.; Kolozsvárt, 1831. júl. 1-jén és 1831. júl. 17-i contraquietantia és Kolozsvárt, 1831. dec. 21-én kelt nyugta. Uo.; 1831. máj. 21-i felhívás a lengyelek megsegítésére. Uo.; Mylius János — Kendeffy Ádámhoz. Brassó, 1831. jún. 13. Uo. Missiles; Brassói magistratus — Kendeffy Ádámhoz. Brassó, 1831. júl. 30. Uo.

68 Kovács S.: i. m. 10.; Gyalai K. István — Kendeffy Ádámhoz. Magyarfráta, 1832. júl. 16. ToldalagiLvt. Missiles.

69 „Gizella hugom, G. Wass Györgynének leánya, 9 esztendő és a szegény lengyel foglyok számára mindenét odaadta, amije volt: pénzét, gyűrűit és még bundáit is. Büszke vagyok reá, hogy vérem, azért is tette, mert vérem, a' pedig vízzé nem válik, azt mondja a magyar. Mit reményelhetünk valaha mi is, ha most a lengyeleket, hazájuk szabadságáért fegyvert fogott szomszédjainkat nem segítjük!” Gr. Gyulay Lajos napló. XII. k. 96. Marosnémeti, 1831. július 23-i bejegyzés. (EME Kézirattára a Kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattárának megőrzésében.)

70 MarosszLvt. Eln. ir. 17/1831.

71 A hazatérő első lengyel csoport 271, a második 493, a harmadik 111, a negyedik pedig 466 főből állott, ami összesen 1341 embert tesz ki. Vö. KendeffyLvt. Vegyes iratok. A lengyel foglyoknak gyűjtött pénz nyugtái, elszámolásai, ellennyugtái.



A fentiekből kiderül, hogy a Dwernicki-divízió katonáinak zöme mintegy fél évig tartózkodott Erdélyben, azután a cári amnesztia és a bécsi hatóságok sürgetése hazatérésre bírta egy részüket. Újfalvy Sándor 1831 őszen meleg szavakkal búcsúztatja Dwernicki tábornok 800 hősét, „kiket múlt héten Bukovina felé kísértek el innen [...]. Mint vesztőhelyre vezetett vértanúktól vevők búcsúnkat a szabadság derék hőseitől. A kölcsönös fájdalom minden képzetet fölülhaladott. Felebaráti vagy rokonérzés, vagy bajnoki vágy, vagy könnyelműség, vagy mind együtt lettek légyen részvétünk okozói, de tiszta kútfőből eredve minden esetre tisztességet s becsülést érdemel.”<sup>72</sup> Ez volt a novemberi felkelés erdélyi összefüggéseinek az a momentuma, amelyről Szász Károly munkájában így emlékezik: „A kicsiny Erdély vendégszerető gazdálkodásán kívül útipénzzel segítette Dwernickinek haza felé utazó hajdoni bajtársait.”<sup>73</sup>

Az Erdélyben maradtak számát gyarapította a lengyel katonáknak és polgári személyeknek az a része, amely a felkelés bukása után a hatóságok éberségének kijátszásával lépte át az osztrák határt, illetve az osztrák fogságból és internálótáborokból szökött meg. Ezek vagy meghúzódtak jóltevőiknél és várták a fejleményeket, vagy az osztrák birodalmon keresztül igyekeztek külföldre, főleg Franciaországba, Törökországba, Angliába, Svájcba és más vendéglátó országokba. A menekültek e csoportjából többen nálunk találtak menedéket és később hozzájárultak a forradalmi mozgalmak szervezéséhez.<sup>74</sup>

A bécsi kormány természetesen e menekülteket nem a felkelés tragikus sorsú áldozatainak, hanem majdnem mindnyájukat forradalmi ügynököknek tekintette, akiktől igyekezett minél előbb megszabadulni. A lengyel emigráció valóban rövid idő alatt kiépítette forradalmi szervezeteit, de külföldi segítségre is számított. Metternich kancellár és Josef Sedlnitzky, a bécsi titkosrendőrség főnöke, pontosan tájékozottak voltak a franciaországi lengyel emigráció munkája felől, és látták, hogy az beletorkollik egy szélesebb forradalmi áramlatba: a francia, olasz, német, svájci és más konspirációs szervezetek munkájába. Sőt: Metternich szentül hitte, hogy az európai forradalmi szervezetek munkáját egyetlen központból irányítják.<sup>75</sup> Mindez elég volt arra, hogy a bécsi abszolutizmus államgépezete mindent elkövessen a birodalom területén tartózkodó, átutazó vagy bujkáló lengyelek kiszűrésére.

Ebbe a tevékenységbe Bécs helyi képviselői, az erdélyi hatóságok is bekapcsolódtak. Az Erdélyi Gubernium már a felkelés idején, 1831. április 25-én utasította a törvényhatóságokat, hogy a területükön tartózkodó lengyel szökött katonákat fogassák össze, és erről azonnal tudósítsák. A hatóságoknál önként jelentkező lengyelekről ugyancsak tudósítást várt. A Gubernium 1832-ben is nyomoztatott a lefegyverzett

72 Újfalvy S.: i. m. 239.

73 Szász K.: i. m. 108.

74 Kovács E.: i. m. 130–151.; P. P. Panaitescu: Emigrația polonă și revoluția română de la 1848. București, 1929. 3.; Uő: Planurile lui Ioan Cămpineanu pentru Unitatea Națională a Românilor. Anuarul Institutului de Istorie Națională 3 (1924–1925) 64–65.; C. Göllner: i. m. 236–244.; Ovidiu Bădina: Participarea grupării democrat-revoluționare poloneze la acțiunile revoluționare din Moldova și Țara Românească din 1848. Studii și materiale de istorie modernă. 1963. III. 59–82.

75 Kovács E.: i. m. 131.; Miskolczy Gyula: A kamarilla a reformkorszakban. Bp. é. n. 106.; Wertheimer Ede: Magyarország és a forradalmi propaganda. Századok 50 (1916) 98.

Dwernicki-hadtest Erdélyben megszökött katonái után. A következő évben, 1832. május 15-én Jósika János guberniumi elnök Kolozs vármegyének küldött utasítást a szökevény lengyelek felkutatására, megfigyelésére és feljelentésére.<sup>76</sup> Míg egyrészt szigorúan nyomoztak a magánszemélyeknél oltalmat találó lengyel menekültek után, másrészt igyekeztek az ismerteket hazájukba való visszatérésre bírni. Erre alkalmasnak látszott az a körülmény, hogy a cári kormány 1831 ősztől több alkalommal is amnesztiát hirdetett a felkelésben részt vett tiszti és legénységi állomány számára. Intézkedés történt az összes Erdélyben tartózkodó lengyel nyilvántartásba vételére; s arra, hogy a katonai személyeket — főleg tiszteket — morvaországi és sziléziai internálótáborokba, a polgáriakat pedig Grazba szállítsák. Később felhívták a figyelmet arra is, hogy a cári kormány az amnesztiát 1832. október 13-áig meghosszabbította.<sup>77</sup>

A lengyel menekültektől mégsem sikerült megtisztítani Erdélyt. Annál kevésbé, mert a lengyelbarátok soraiban olyan tekintélyes politikusokat találunk, mint Wesselényi Miklós, Kendeffy Ádám és mások. A nemesség liberális része többnyire politikai szimpátiából rejtegette és segítette az itt menedéket talált lengyeleket, mások meg pusztá szájalomból. Bécs attól tartott, hogy a Habsburg-uralom miatt elégedetlen elemek szervezett kapcsolatot építenek ki a lengyel emigrációval és felkelést robbantanak ki. Azért fokozottan ügyelt azokra a lengyelekre, akik forradalmi propaganda terjesztői voltak.

A jóformán egész Európában működő lengyel emigránsok kerestek is kapcsolatot olyan erdélyekkel, akikből liberalizmusuk révén a lengyel ügy támogatói válhattak. Pl. Albert Tur, a varsói ideiglenes kormány irodaigazgatója Göttingenben megismerkedett két erdélyi fiatalemberrel, Bánffy Jánossal és Zeyk Józseffel. Bécs egyik titkos ügynöke ezt azonnal jelentette, kiemelve, hogy Zeyk „exaltált liberalizmusát nagyon is kinyilvánította”. Értesülése szerint Tur kijelentette volna: reméli, hogy Lengyelországban, még inkább Magyarországon és Galíciában nyugtalanságok törnek ki. Elfogták Turnak egy emigráns-társához, Kubnickihez intézett levelét, amely jelzi, hogy megismerkedett két erdélyi ifjúval, akikkel közvetlen levelezést fog fenntartani. Metternich elrendelte a Tur levele által gyanússá tett Bánffy és Zeyk megfigyeltetését, jelezve az esetet Jósika guberniumi elnöknek is.<sup>78</sup>

Metternich utasításának szellemében 1833 nyarán széles körű akció indult a Habsburg Birodalomban lévő forradalmárok és lengyel menekültek kézre kerítésére és a Galíciával való levelezésük meggátlására. Ezen a csapáson haladva az Erdélyi Gubernium nyomozólevelek sorozatát indította útnak a vármegyék, székek és városok hatóságaihoz. A guberniumi praeses 295/1833. elnöki szám alatt Zverlovski Bálint (helyesen: Walenty Zwierkowski) és Lelevel Péter (helyesen: Joachim Lelewel) lengyel emigránsok személyleírását küldte szét és letartóztatásukat rendelte el. Néhány nappal utána (367/1833. eln. sz. a.) Stárzevszky és Michaelovszky lengyel személyek utáni nyomozást rendelt el. Megjegyzi, hogy Stárzevszky Szolga János álnéven svájci passzussal, Michaelovszky pedig Vartmann álnéven utazik. Egy másik nyomozólevelél

76 KolozsVmLv. Eln. Ikt. 190/1831. és 98/1833.; UdvhsvLv. Eln. Ikt. 143/1831.; BeszterceLv. Protocolum politico-oeconomicum. 319/1832.

77 *T. Bálán*: i. m. 14.; *Kovács E.*: i. m. 131–132.

78 Metternich — Jósika Jánoshoz. Bécs, 1832. ápr. 14. JósikaHtLv. Missiles.; *Kovács E.*: i. m. 150.

ismét Lelewelt nyomozza, rajta kívül pedig Gizenkovszki lengyel menekült személy-leírását küldi meg, s mindkettő letartóztatását elrendeli.<sup>79</sup>

A személyekre szóló letartóztatási parancs mellett több olyan leirat is ismeretes, amely általában érinti a forradalmi propagandával vádolt egyéneket és lengyel menekülteket. Így a kormányzékai elnök elrendelte, hogy ha Lengyelországból, Oroszországból és Poroszországból az erdélyi törvényhatóságokba érkezett szökevények nyomára jutnának, azokat szigorúan kutassák fel és szoros felügyelet alatt tartassák. Ezek jelenléte felől pedig pontosan tudósítsák az elnököt, jelezve, hogy honnan és mikor érkeztek, mikor és merre utaznak. Röviddel utána hasonló tartalmú utasítás rendeli el, hogy minden módon akadályozzák a lengyel és orosz szökevények behatolását Erdélybe, a bejöttöket pedig tartóztassák le, motozzák meg s a náluk talált portékákról jelentést tegyenek.<sup>80</sup>

A polgári hatóságokkal teljesen összhangban jártak el a katonai szervek is. Ezt bizonyítja a 2. román határőr gyalogezred 2. százada parancsnokának, Szentpáli századosnak 1833-ból való parancskönyve. Ebből kiderül, hogy az ezredparancsnok, Hermany ezredes, a Hofkriesrat elnökségének leiratára hivatkozva utasította a keleti határszélen szolgálatot teljesítő beosztottait a lengyelországi, oroszországi és poroszországi lengyel szökevények nyomozására. Egy másik ezredparancs a már említett Stárzevszky és Michaelovszky nevű lengyel emigránsok után nyomoz és letartóztatásukat rendeli el. Hermany ezredes mindkét parancsa megegyezik az Erdélyi Gubernium már említett rendeleteivel.<sup>81</sup> Az 1833 szeptemberében tartott münchengrätzi kongresszus megszilárdította az orosz, osztrák és porosz dinasztia szövetségét.<sup>82</sup> Ez egyben az Ausztriába menekült lengyelek helyzetének további rosszabbodásához, majd egyenesen kiutasításukhoz vezetett. A münchengrätzi kongresszuson az osztrák és orosz kormányzat kölcsönösen garantálja egymás birodalmának területi épségét. Olyan értelemben is, hogy lengyel forradalmi mozgalom esetén fegyveres támogatást nyújtanak egymásnak s kölcsönösen kiadják egymásnak a menekülteket és a politikai bűnösöket. A lengyelek érdekében szervezett minden mozgalom a két kormány fegyveres erejébe ütközött. Nyomában 1833-tól kezdve az Erdélyben tartózkodó lengyelek rendőri megfigyelés alá kerültek.<sup>83</sup>

Az 1833–34. években ismét fellendült a lengyel emigráció tevékenysége. 1833 augusztusában József Zaliwski ezredes megindította partizánharcát a cári lengyel területeken, melyben Galíciából és Poznańból érkezett lengyel felkelők is részt vettek. A partizánharcot csírájában elfojtották ugyan, de pusztán annak híre Metternichben egy az egész Habsburg Birodalomra kiterjedő mozgalom rémképét idézte fel.<sup>84</sup> Ezt a félelmet erősítette az a tény, hogy a lengyel emigrációnak mind az Adam Czar-

79 KolozsVmLvt. Eln. lkt. 99, 133/1833.; TordaVmLvt. Eln. lkt. 719/1833.; Kovács E.: i. m. 142.

80 KolozsVmLvt. Eln. lkt. 136, 148/1833.; TordaVmLvt. Eln. lkt. 706/1833.

81 Besztercei Állami Levéltár. II. román határőr gyalogezred lvt. Hauptmann Szentpáli Comanie nr. 2. Befehls-Protocoll. (= Szentpáli) 1832–1833. 1833. júl. 6-i és júl. 9-i bejegyzés. Vö. KolozsVmLvt. Eln. lkt. 99 és 136/1833.

82 Történeti kronológia. I. Szerk. Bodor András és Csetri Elek. Bukarest, 1976. 328.

83 Horváth Jenő: Magyar diplomácia. 1815–1918. Bp. 1918. 9.; C. Göllner: i. m. 237.; Kovács E.: i. m. 214.

84 Erdélyi Híradó, 1833. aug. 20.; Kovács E.: i. m. 146.

toryski herceg vezette konzervatív (Hôtel Lambert), mind a Joachim Lelewel irányította demokratikus szárnyának terveiben különösen fontos szerepet kapott Galícia, ahol a titkos szervezetek tevékenysége erősen fellendült. Sőt az 1833 tavaszán Karol Borkowski vezetése alatt álló titkos társaság kifejezetten az Ausztria elleni felkelést vette programjába és a nyugati carbonarizmus hatására demokratikus elveket: az egyenlőség és testvériség, valamint a jobbágyfelszabadítás gondolatát tette magáévá. Borkowski szervezete ellen az ausztriai hatóságok — különösen 1833, Münchengrätz után — módszeres hajszát indítottak a galíciai összeesküvők leleplezésére és mozgalmuk elfojtására. Az osztrák hatóságok megkezdték az egykori szabadságharcosok összefogdosását és az idegenek kiutasítását. 1834 elején egy körirat felszólította az emigránsokat, hogy jelentkezzenek a kerületi hatóságoknál Franciaországba szóló útlevelekért, mert, akik március 4-ig nem jelentkeznek, azokat születési helyükre toloncolják, azaz az oda való lengyeleket kiadják a cári Oroszországnak. 1834 tavaszán Galíciában valóságos hajtóvadászat kezdődött a lengyel emigránsok után, a kormányzervek pedig jutalommal kecsegtették az útlevel nélkül utazó idegeneket elfogó községi előljárókat.<sup>85</sup>

Ez volt az az időszak, amikor a bécsi rendszer intézkedései elől a galíciai titkos forradalmi szervezetek tagjai nagy számban menekültek dél felé, köztük Erdély irányába. Akiknek nem sikerült átlépniök a határt, többnyire a hatóságok kezére kerültek. A galíciai titkos szervezetek felszámolása során bontakozott ki 1834 tavaszán a lembergi büntető törvényszék akciója, amelyet felségsértés címén indított a lengyel hazafiak ellen. Sokakat letartóztattak, közülük egyesek vallomást is tettek. Bécsben a legnagyobb izgalmat a galíciai Landespräsidiumnak azon közlése keltette, hogy a forradalmárok március 4-ére felkelést akarnak kirobbantani Galíciában, Poznań nagyhercegségében, Volhíniában és Magyarországon. A jelentés szerint a felkelés előkészítésében Dwernicki tábornoknak is része volt. A fenti közlés még inkább a Habsburg Birodalom keleti tartományaiban meghúzódó lengyelekre irányította a bécsi udvar figyelmét. Miközben széles körű intézkedéseket tettek a felkelés kitörésének megakadályozására, Erdélyben is egymást érték a jegyzékek azoknak a személyleírásával, akik számításba jöhettek galíciai felkelés szervezőjeként.<sup>86</sup>

Az óvóintézkedések sorát Jósika János erdélyi guberniumi elnök 1834. február 19-én kiadott körlevele nyitotta meg, amely orosz-lengyelországi szökevények után rendel el nyomozást. Olyan személyekről van szó, akik megszöktek, miközben hadifogolyként Morvaországba, Brünnbe kísérték volna őket vagy pedig éppen a brünni vagy más fogházakból és internálótáborokból menekültek el. Az átíráshoz mellékelte Personalbeschreibung (74/1834. sz.) 33 nevet tartalmaz. Legnagyobb részük a novemberi felkelés volt katonája és tisztje, de vannak köztük kisiparosok, diákok és birtokosok, az utóbbiak közül kettő franciául is beszélt. Más hasonló letartóztatási parancs azután is jelent meg.<sup>87</sup>

85 Kovács E.: i. m. 214.

86 I. m. 223.

87 UdvhsvLvt. Eln. ir. 62/1834.: ÁllLvtKv. Felső-Fehér Vármegye Levéltára (= FFehérVmLvt). Eln. Ikt. 80/1834.

1834. április 25-én Jósika guberniumi elnök a lembergi büntető törvényszéken perbe fogottak és gyanúsítottak egész sorát nyomoztatta a törvényhatóságokkal. A nyomozottak első csoportjába a kereset alá vettek, de ismeretlen helyen meghúzódtok személyek tartoznak. A második csoportbeliek ellen nem volt ugyan kereset, de „kiknek letartóztatását veszedelmes czélzásokért szükségesnek lenni ítélte”. A mellékelt (291/1834. sz.) Personalbeschreibung 19 személy, egy másik (219/1834. sz.) pedig 31 személy leírását tartalmazza, kiknek letartóztatását és kíséret mellett Lembergbe küldését parancsolja Jósika. Ezeknek nagy része az 1830–31. évi lengyel nemzeti felkelés aktív résztvevője volt.<sup>88</sup>

Szentpáli határőrkapitány már idézett parancskönyvében is számos olyan lengyel emigráns neve szerepel, akiknek letartóztatására felsőbb utasítás érkezett. Az ide is mellékelt 219/1834. sz. személyleírási íven kívül egy másik 14 gyanúsított nevét tartalmazza. Egy másik személyleírási ív 30 olyan nevet tartalmaz, akik a galíciai felkelésben részt akartak venni. Az említettekén kívül a századparancskönyv 1834. júliusi és augusztusi részében ismét 68 nyomozásra kiadott személyleírás szerepel. A nyomozottak sorában van többek között Johann Nepomuk Uminsky (helyesen: Jan Uminski) tábornok (aki hamis francia útlevéllel Verdiere név alatt mint természettudós és antikvárius utazik), Ambros Skarzinsky (helyesen: Kazimierz Karzynski) tábornok (aki hamis scájvi útlevéllel, Johann Willert posztógyáros néven szerepel), továbbá Lewinski ezredes, valamint számos lengyel és litván tiszt és altiszt, akik közül egyesek nemcsak a novemberi felkelés idején, hanem már Napóleon alatt is szolgáltak. Vannak köztük orosz nemesek is.<sup>89</sup> Amint látjuk, a menekültek személyazonosságát nehéz volt megállapítani, mert álnéven utaztak. A méltatlan sorsnak kitett hazafiak mellett akadtak azonban kalandorok is. Így például Opitecki báró, akinek főrangú neve mögött Ignaz Gruber csavargó rejtőzött.<sup>90</sup>

A galíciai letartóztatási hullám elől menekültek, személy szerint is megnevezettek hosszú felsorolása mellett Jósika guberniumi praeses 1834. április 21-én kiadott más, általános jellegű letartóztatási utasítást is szétküldött. Olyan lengyel szökevények ügyében, akiknek sorstársai „mint titkos politikai célzatú emissariusok” elfogattak. E szökevények valószínűleg Bukovinán át menekültek Erdély felé, a Kárpátok havasai között húzták meg magukat, s talán Erdélybe szándékoztak jönni. Éppen ezért Jósika a passzus nélkül utazókat és gyanús idegeneket letartóztatni rendeli.<sup>91</sup> Hasonló értelmű parancsot adott a naszódai román határőrezrednek 1834. május 5-én hg. Estei Ferdinánd erdélyi teljhatalmú királyi biztos. Hermany ezredparancsnok ennek megfelelően utasítást küldött alárendeltjeihez, a századparancsnokokhoz és határőrkommandókhöz, a határőrpontok őrzőihez, hogy a tihucei szorost, valamint a többi határátelkélőhelyet szigorúan őrizzék. Ha pedig gyanús idegent vagy lengyel foglyot találnak, azt tartóztassák le és erős katonai őrizet mellett kísértessék az ezredtörzshöz.<sup>92</sup> Rövidesen újabb parancs érkezett Luxem altábornagytól, az erdélyi General-

88 UdvhszLvt. Eln. ir. 139/1834.

89 Szentpáli. Befehls-Protocoll. 1834–1836. 20–25., 34., 66., 67., 79–80. és 107–108.

90 Jósika János — Bálint Elekhez. Kolozsvár, 1834. ápr. 30. JósikaHtbtLvt. Missiles.

91 FFehérVmLvt. Eln. lkt. 131, 186/1834.

92 Szentpáli. Befehls-Protocoll. 1834–1835. 6–7., 10–11.

kommando elnökétől, amely a külföldre vándorolt lengyel felkelők számára megtiltotta, hogy osztrák területre lépjenek.<sup>93</sup> Erre az intézkedésre azért kerülhetett sor, mert 1833–34-ben a lengyel emigráció számos képviselője érkezett Galíciába, amely akkoriban a lengyelek titkos szervezkedésének központja volt. A lengyel felkelők és emisszáriusok elleni biztonsági intézkedések és azok nyomozásának tényét az 1834. év iratainak számos darabja őrzi erdélyi levéltárainkban.<sup>94</sup>

A bécsi udvart és erdélyi képviselőit nem véletlenül nyugtalanította a lengyel emigránsok itteni tevékenysége, hiszen az úrbéres parasztság és reformnemesség ellenállása erősödött Erdélyben. Ebben a helyzetben kezdte meg erdélyi tevékenységét Adolf David, a délkelet-európai népek függetlenségi harcának neves vezetője, a lengyel, magyar és román forradalmi erők összefogásának egyik kezdeményezője. A kérdés tárgyalása nem tartozik tanulmányunk témakörébe, azért csak annyit jegyzünk meg: adatokkal nem bizonyítható ugyan, de feltételezhető, hogy Adolf David mozgalmának az erdélyi lengyel menekültek demokratikus elemeivel is lehetett kapcsolata.

Tudnunk kell ugyanis, hogy az 1833–34. években a hatóságok minden megszorító intézkedése ellenére tartózkodtak lengyel menekültek és emisszáriusok Erdély területén. Egyesek közülük — valószínűleg a tekintélyesebb konzervatív szárny képviselői — a liberális nemesség birtokain találtak menedéket. Ilyen lengyel menekült lehetett a kolozsvári Szatsvai-fogadóban 1834 első felében megszállt báró Grodno, volt lengyel ezredes. A bizonyára álnéven és hamis osztrák útlevéllal utazó Grodno a kolozsvári városrendészet nyomozása alapján maga sem lehetett idegen kora mozgalmaitól. Ezt sejteti többek között, hogy távozása után egy kardot és két pisztolyt hagyott a fogadót bérelő Gallik Károlynál. Kolozsvári tartózkodása idején a németül rosszul beszélő Grodno a liberális nemesség képviselőivel így többek között Wesselényi Farkassal keresett kapcsolatot. Az utóbbi kolozsvári házánál a főbíró házkutatást is tartatott Grodno után nyomozva, de már nem találta meg. Úgy látszik, a lengyel emigránsnak a rendőrség éberségét kijátszva sikerült kereket oldania. A kapcsolatos vallatásból arra lehet következtetni, hogy a lengyelekkel szimpatizált maga a fogadós, Gallik Károly is, mert a gyanús idegennek számító Grodnót csak eltávozása után jelentette a rendőrségnél, holott idegenek késői bejelentése miatt már egyszer megintették.<sup>95</sup>

Az Erdélyben tartózkodó lengyel menekültek és otthoni hozzátartozóik között, úgy látszik, galíciai és erdélyi kereskedők segítettek a kapcsolatot fenntartani. Erre enged következtetni Jósika guberniumi elnök két levele, amely felhívja Közép-Szolnok vármegye és Kolozsvár főbírája figyelmét egy Littmann Jónás Weinberger nevű kereskedőre, aki a lengyelországi Korienia és a partiumi Tasnád között a Dukla-hágón át „Lengyelországgal veszedelmes correspondenciát folytat.”<sup>96</sup>

A lengyelek elleni fellépést általában erősen nehezítette, hogy a felsőbb rendeleteket az alantas hatóságok a lengyelek iránti politikai szimpátiából többnyire csak

93 Uo. 250–251.

94 TordaVmlvt. Eln. Ikt. 417, 418, 444, 521, 1139, 1140/1834.; AranyosszLvt. Eln. ir. 302, 324 és 165/1834.

95 Kolozsvár, 1834. márc. 15-i vallatás egy idegen szökevény után. JósikaHtlvt. Vegyes iratok.

96 Jósika János — Kolozsvár főbírájának. Kolozsvár, 1834. jún. 30. JósikaHtlvt. Missiles.; Jósika János — Bálint Eleknek. Kolozsvár, 1834. jún. 30. Uo.

tessék-lássék teljesítették, egyes liberális elemek pedig egyenesen segítették, rejtegettek és támogatták a lengyeleket.

Az 1833–34. évek galíciai, magyarországi és erdélyi nyugtalanító jelenségei arra bírták a bécsi udvar képviselőit, hogy Münchengrätz szellemében véglegesen eltávolítsák a cári kormány ismételt amnesztiái után is a Habsburg Birodalomban tartózkodó lengyel emigránsokat. Az említett években Miklós cár és Metternich nyomására a lengyel emigráció fokozatosan kiszorult Poroszországból, Szászországból és Svájcból, s hivatalosan befejeződött az utolsó lengyel emigránsok kiűzése a Habsburg Birodalomból.<sup>97</sup>

Az 1830–31. évi lengyel nemzeti felkelés osztrák földre menekült és internált katonáit, amint az a sajtóból és a levéltári anyagból nyomon követhető, csoportosan távolították el. Egy 30 tagú lengyel tiszti csoport 1833. október 23-án Brünnből Laibachba érkezett, ahova még 150 tisztet vártak. Ezeknek — mint a cári amnesztiából kirekesztetteknek — Triesztben kellett hajóra szállniuk, hogy az Amerikai Egyesült Államokba utazzanak.<sup>98</sup> A csoport további sorsa is ismert. Az osztrák haditengerészet egyik nagyenyedi származású tisztjétől — aki részt vett a lengyel foglyok katonai kíséretében — értesülünk, hogy a kiutasított lengyelek Triesztből november 23-án valóban elindultak Észak-Amerika felé. A két osztrák fregatton összesen 232 fogoly kelt útra (a Hebe fedélzetén 142, a Gueriera fedélzetén pedig 90 ember), de csak 69 napos keserves, viharos utazás után sikerült Gibraltárig elvergődniük. Itt 12 napot vesztegeltek, a fregattokat helyrehozták, vízzel és élelemmel látták el és így indultak tovább Észak-Amerika irányába. New Yorkba érkezésük után személyenként 100 conventionális forintot kaptak. A tudósító megjegyzi, hogy a lengyelek eddig csendesen voltak, bár „általában békétlen és nyughatatlan lélek uralkodik bennük”; a tisztek megkülönböztetést kívántak, s a császár adakozó voltát „csak hálátlansággal fizetik” — írja.<sup>99</sup> A kérdésnek külön érdekessége, hogy a tudósítás küldője egy erdélyi nemesifjú, „a császári-királyi tengeri hadi hajókon tiszti hivatalban van,” s a hír Gibraltárból indult útnak és Nagyenyeden át érkezett az Erdélyi Híradóhoz. A lap szerkesztősege nem nevezte nevén a levélíró, aki a Gy. K. szignót használta aláírás helyett. Vitán felül áll azonban, hogy a kezdbetűk mögött a sepsimartonosi Gyujtó Károly rejtezik, aki az 1834. évi osztrák Militár-Schematismusban a haditengerészet tisztjei sorában zászlósi (Schiffs-Fähnriche-Oberlieutenant) rangban tűnik fel.<sup>100</sup>

97 Kovács E.: i. m. 224.; Erdélyi Híradó, 1833. aug. 27., szept. 3., okt. 26., nov. 19., dec. 10. és 1834. márc. 8.

98 Erdélyi Híradó, 1833. szept. 3.

99 Erdélyi Híradó, 1834. ápr. 1.

100 Militár-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes. Wien, 1834. 378. Nagy Iván további részleteket szolgáltat az említett Gyujtó Károlyról, aki később „tengerész ezredesség”-ig vitte. E szerint Gyujtó Károly „Jegelső magyar, ki az osztrák tengerészetnél ezredesség, s velencei parti admiralság s arsenal-igazgatóságra emelkedett. A marosi sóhajókáztatás költé fel vágyait, 1819-ben tengerész-akadémiaira ment, honnan mint tiszt lépe ki. — Velenczében járó utazóink róla a legnagyobb szeretettel s tisztelettel emlékeznek” — írja róla. (Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. IV. Pest, 1859. 479.)

Észak-Amerikában az úttörők nehéz sorsa várt a kényszerű lengyel bevándorlókra. Egy későbbi tudósításból arról értesülünk, hogy az osztrák uralkodó parancsára Észak-Amerikába szállított tisztii csoport tagjai — Jackson elnök dekrétuma folytán — engedélyt kaptak, hogy Illionis vagy Michigan állam területén maguknak 36 osztály földet választhassanak. Ha a földet szépen művelik — mondja tovább a tudósítás — és az adót rendesen fizetik, 10 év alatt a föld tulajdonosává válnak.<sup>101</sup>

1834 letelején megkezdődött az utolsó lengyel foglyok elszállítása Erdély földjéről is. Egyik fogolytranszport január 28-án érkezett Nagyenyedre. A városkában ismét szeretettel fogadták és vendégségre kézről-kézre adták őket, sőt gyűjtés is kezdődött érdekükben. Így a fogolyment csak másnap tudott továbbindulni, miközben kalandos szöktetési tervek születtek érdekükben. Azok kezdeményezője, úgy látszik, Zeyk László királyi táblai kancellista lehetett, aki a szöktetési tervek meghiúsulása után Kolozsvárra írt, hogy majd ott kíséreljék meg az átvonuló lengyelek megszöktetését. Mikor a fogoly mentoszlop Enyedről indulni akart, a diákság megint körülfogta a gyülekezőhelyet. A katonai kíséret vezetője már-már veszélyesnek ítélte meg a helyzetet. Amint három évvel korábban, most is Szász Károly professzor lépett közbe s küldte vissza a diákokat a kollégiumba. A lengyel foglyok oszlopa így továbbindulhatott.

Két héttel az enyedi események után Kolozsváron sor került egy véres összetűzésre a helyi lakosság és a császári-királyi katonaság között. Ilyen feltételek között I. Ferenc Kabinettschreibenjében vizsgálatot rendelt el az enyedi szöktetési kísérlet ügyében is. A guberniumi vizsgálat kiderítette, hogy ha valakinek szándékában állott volna is a lengyel foglyok megszöktetése, „azt senki is meg nem próbálta”. A vizsgálatot mégis csak az 1835. június 8-i királyi resolutio zárta le.<sup>102</sup>

Nem tudni mi lett a sorsa ezeknek az 1834-ben Nagyenyeden és Kolozsváron át kiszállított lengyel foglyoknak. Egy részük valószínűleg visszatért hazájába, más részük a nyugat-európai országokban vagy Észak-Amerikában talált menedéket. Mindezenesetre eltávozásukkal hivatalos erdélyi tartózkodásuk megszűnt.

A lengyel menekültek további sorsának vizsgálata már meghaladja e tanulmány kereteit. Szükségesnek tartjuk mégis megjegyezni, hogy 1834 után is találunk lengyel menekülteket Erdélyben. A lengyel függetlenségi mozgalom szimpatizánsai továbbra is rejtegettek itt lengyel emigránsokat. Nem szűnt meg a lengyel emisszáriusok működése sem. Annál kevésbé, mert a lengyel emigráció mind demokratikus, mind konzervatív szárnyának délkelet-európai terveiben fontos szerepet játszott mind Cseh- és Magyarország, mint Galícia, Erdély, Havasalföld és Moldva. Így ezután is keresnek a hatóságok lengyel ügynököket és szökevényeket Erdélyben, megtalálásukra azonban kevés a példa.<sup>103</sup>

101 Erdélyi Híradó, 1834. szept. 27.

102 *Trócsányi Zs.*: A nagyenyedi kollégium i. m. 34–35.; RefFőkonzLvt. 97/1836.

103 FFehérVmLvt. Eln. Ikt. 55/1836. sz. alatt Kornis János guberniumi praeses Sabiki Benedek, Czakovszkij Antal, Jankovskij Jozef, Wegrzynovitz Tadeusz lengyel szökevényeket kutatja és letartóztatásukat rendeli. FFehérVmLvt. Eln. Ikt. 56/1836. alatti bejegyzésből pedig arról értesülünk, hogy egyiküket, Wegrzynovitz Tadeust Baján elfogták a hatóságok és Triesztbe kísérték.



Az 1830–31. évi lengyel nemzeti felkelés menekültjeinek erdélyi tartózkodása szervelesen beletartozik a lengyel nép szabadságküzdelseinek és emigrációs tevékenységének történetébe. Mindkettőnek szélesebb összefüggései és távlatai voltak.

Leverését követően az Európát elárasztó rengeteg menekült közül több ezer talált menedéket Erdély területén. Ezek a lengyel hadifoglyok és politikai menekültek nálunk is az abszolutizmus elleni és a függetlenségi harc, gyakran pedig a demokratikus, antifeudális eszmék hordozói és terjesztői voltak. Jelentős szerepet játszottak tehát nemcsak a lengyel ügy képviselésében, hanem a népek szabadságtörekvéseinek ébrentartásában és erjesztésében, valamint a politikai öntudat érlelődésében. Amikor ugyanis a lengyel menekültek Lengyelország felszabadításáról beszéltek ott, ahol megfordultak, nemcsak népszerűsítették ezt a gondolatot, hanem egyben serkentették a többi elnyomott népeket és forradalmasították erőiket. Így a lengyel kérdés integráns részévé vált más népek forradalmi mozgalmának. Valóban, a Lengyelországhoz való viszony 1789 óta minden forradalmi mozgalom intenzitásának és életképességének fokmérője.<sup>104</sup>

A lengyel felkelés sikereit úgy értékelte a vele szimpatizáló európai közvélemény, mint a cári Oroszországra mért csapást, mint a maradiság és a despotizmus feletti győzelmet. Hatása azonban igazában csak elbukása után vált nyilvánvalóvá, mikor a lengyel emigráció tevékenységét — mint nemrégiben a görög szabadságharcot — sokan meleg rokonszenvvel követték és látványosan támogatták.

Az 1831 után központját Franciaországban felállított lengyel emigrációs szervezet megbízottai sikeresen tevékenykedtek jóformán Európa minden országában, ahol az abszolutista rendszer nehezedett a népekre. Terveikben fontos szerepet játszottak Közép- és Délkelet-Európa országai. Adam Czartoryski tábora (a párizsi Hôtel Lambert) ezeknek népeit igyekezett megnyerni és összefogni a cárizmus elleni harc és a lengyel függetlenség érdekében.<sup>105</sup> Így válik érthetővé, hogy miért volt olyan szoros összefüggésben a lengyel kérdéssel ezen népek szabadságtörekvése, jóformán valamennyi politikai mozgalma, összeesküvése.

#### ELEK CSETRI REFUGEES FROM THE 1830–1831 POLISH UPRISING DURING THEIR STAY IN TRANSYLVANIA

Through the use of manuscript and archival sources and early press reports, the author illustrates the fate of the refugees from the 1830–1831 Polish national uprising who landed up in Transylvania. It is a well-known fact that at the time of the defeat and failure of the November Uprising numerous Polish refugees and prisoners of war arrived in the Habsburg Empire.

Fleeing from the Tsar's forces, the Dwernicki and Koliska divisions were forced to enter Galician territory where they were taken prisoner by the Austrian army. Chancellor Metternich

104 Kovács E.: i. m. 20.

105 T. Holban: Emigrația polonă în anii 1831–1848 și influența ei asupra mișcărilor de independență ale Românilor. Revista istorică 20 (1934) 327–332.

ordered that these Polish prisoners be directed to camps in Transylvania. They were placed in camps in Brassó and Nagyszeben, while smaller numbers were also taken to Gyulafehérvár and Fogaras. Since their numbers constantly fell on the journey from Galicia to Transylvania, there were possibly 2500–3000 prisoners on arrival. They proceeded to the camps using several different routes and the Austrian army accompanied their marching columns.

The local inhabitants everywhere gave a warm greeting to the poor and wretched Polish soldiers and did all that was possible to help them. Donations of food, clothing and tobacco were given and the soldiers were made welcome in people's homes. In Kolozsvár the reform-minded Hungarian gentry participated in the formation of a special charitable association to aid the Poles. Despite every type of opposition from government leaders, this charity succeeded in collecting 16 000 *rénes* forints for the captives. While Polish soldiers were crossing Nagyenyed, sympathy for the prisoners turned into open protest as students of the Reformed College led in what almost became a bloody battle with the Austrian soldiers.

The prisoners, together with other Polish refugees, stayed in Transylvania for varying lengths of time. During their stay a number of them carried on political activities and their presence strengthened the national and anti-feudal struggle for liberty in Transylvania and south-eastern Europe. Under pressure from Vienna the authorities constantly controlled the Polish refugees and watched their activity. Finally, yielding to the wishes of the Russian government and fearing the influence of Polish revolutionary propaganda, Vienna decided to expell the Polish refugees from the territory of the Habsburg Empire including Transylvania. Most refugees were sent back into Tsarist Poland. Others left for France, Switzerland, England and the United States. A small number, however, remained in Transylvania to wait for better times.